

KUKKIVA HAMINA

Keskustan rakennetun ympäristön ohjeisto

VIIMEISIN PÄIVITYS 4.3.2014
Haminan kaupunki

SISÄLLYS

Yleistä	1	Aidat	14
Ohjelman perusta	1	Aidat ja portit	14
Tavoite	1	Aitaamisen tarkoitus	15
Toimintatavat	1	Asemakaavan vaatimukset	15
Haminalaisen opas	2	Aitaamisen luvanvaraisuus	15
Säännöt ja ohjeet	2	Historialliset perusteet	15
Kiinteistöt	3	Aitamallit	15
Kiinteistöt yleisesti	3	Maalaustavat	16
Pihat	3	Väriytyksen periaatteet	16
Kiinteistöjen kunnostus	4	Maalit	16
Suojellut rakennukset	4	Maalaus	16
Sokkelit	5	Aitatyypit	16
Sokkelin materiaalit	5	Aitojen kunto	16
Sokkelin ja alapohjan kunnostus	5	Julkisivujen informaatio	17
Ulkoverhous	6	Mainokset ja Liikekilvet	17
1800 -luvun julkisivut	6	Rakennusjärjestyksen vaatimukset	17
Sisäänkäynnit	7	Ulkomainosten historiaa	17
Sisäänkäynnit puukaupungissa	7	Mainosten sijoittaminen	17
Kellarin sisäänkäynti	7	Näyteikkunat	18
Listakivi portaana	7	Näyteikkunan tehtävä	18
Ikkunat	8	Ikkunateippaus	18
Ikkunamallit	8	Markiisit	18
Puutalon korjaus	8	Rakennusjärjestyksen määräykset	18
Suojellut rakennukset	8	Markiisien asentaminen	19
Katot ja niihin liittyvät osat	9	Standit	19
Kattomuodot ja -materiaalit	9	Postilaatikot ja kirjeluukut	19
Savupiiput	9	Kirjeluukut	19
Kattoikkunat	9	Postilaatikot	19
Muita osia	9	Talojen nimet	20
Suojellut rakennukset	9	Vanhojen rakennusosien kierrätys	20
Maalaustavat	10	Kulkuväylät	21
Perinteinen väritys	10	Ajoradat, jalkakäytävät, reunakivet	21
Päärakennuksen väritys	10	Ajoratojen, jalkakäytävien ja	
Tyyliuuntien erot	10	torien päällysteet	21
Taloussrakennukset	10	Jalkakäytävien reunakivet	22
Maalit	11	Liikkumisen esteettömyys	22
Öljymaalit	11	Kadunvarsi-istutukset	22
Alkydiöljymaalit	11	Valaistus	23
Lateksimaalit	11	Keskustan valaistuksen yleissuunnitelma	23
Keittomaalit	11	Pihapiirien valaistus	23
Kalkkimaalit	11		
Pihapiirit	13		
Päällyste	13		
Istutukset	14		
Pihatila	14		
Perinteisen pihapiirin pääperiaatteet	14		

Julkisten tilojen kalusteet	23
Puistonpenkit, roskakorit ja pyörätelineet	23
Istutukset	23
Kasvien valintaperusteet	23
Kasvien käyttötarkoitus	23
Kasvupaikka	24
Kasvien ominaisuudet	24
Muita kasvivalintaan vaikuttavia tekijöitä	24
Koristepuut ja -pensaat, havut	24
Koristepuut, lehtipuut	26
Keskustan yleisimmät puulajit	26
Koristepensaat	29
Puistoruusut	34
Köynnöskasvit	35
Puiden ja pensaiden istutus	37
Puiden ja pensaiden hoito	38
Ryhmäruusut	38
Kasvualusta	38
Istutus	38
Suositeltavimpia ryhmäruusulajikkeita	39
Perennat	39
Ryhmäkasvit	48
Kesäkukkien istutus	48
Kastelu ja lannoitus	48
Muu hoito	49
Vieraslajit	55
Puutarhajätteet	56
Nurmikko	57

Piennurmikon perustaminen	57
Pintakerros/ Multakerros	57
Kylvö	57
Istutusaika	57
Ensimmäinen leikkaus	57
Rikkakasvit	57
Nurmikon hoito	58
Kevätkunnostus	58
Lannoitus	58
Kalkitus	58
Nurmikon leikkaus	58
Nurmikon kastelu	58
Nurmikon ilmastointi	58
Nurmikon paikkaus	58
Nurmen syystyöt	58
Rikkakasvien torjunta	59
Sammaleen torjunta nurmikolta	59

Historialliset kohteet	59
Vallit	59
Linnoitusalueen hoito	60
Kävelyreitit	61
Tähtilinnointus	61
Vallipolku	61
Opastus	61
Opastetut retket	61
Museot	62
Kirkot	62
Lähteitä	63

YLEISTÄ

OHJELMAN PERUSTA

Tavoite

Vuonna 1996 käynnistettiin Haminan keskustan kohentamiseen tähtäävä ohjelma, joka sai nimekseen Kukkiva Hamina. Ohjelman tavoitteena on keskustan:

- viihtyisyyden ja viimeistellyn ilmeen parantaminen
- omaleimaisen kaupunkikuvan korostaminen
- toimivuusongelmien poistaminen
- vetovoimaisuuden kasvattaminen
- vilkkauden ja monipuolisuuden lisääminen

Toimintatavat

Kohentamistoimiiin ei ole pyritty kielloilla ja määräyksillä, vaan hyvillä esimerkeillä, keskustelun synnyttämällä ja neuvonnalla. Ohjelman toteuttaminen perustuu kiinteistön omistajien, asukkaiden ja eri yhteisöjen vapaaehtoisuuteen. Toimenpiteet suorittaa kunkin kohteen tai alueen nykyisestäkin kunnosta vastaava taho. Kohentamistoimien neuvontaa ja ohjausta antavat myös Kukkiva Hamina – työryhmän jäsenet sekä muut asiantuntijat.

Kaupunkikuva ja kaavoitus

kaupunginarkkitehti

Milla Koskivirta

p. 0400 485 531

milla.koskivirta@hamina.fi

kaavoitusinsinööri

Susanna Lääveri

p. 050 432 0317

susanna.laaveri@hamina.fi

Rakennusluvut ja korjausneuvonta

johtava rakennustarkastaja

Ari Brusila

p. 0400 756 720

ari.brusila@hamina.fi

valvontainsinööri

Marika Hartikainen

p. 040 199 1421

marika.hartikainen@hamina.fi

Kasvillisuus ja yleisten alueiden hoito

vihertyönjohtaja

Anne Repo

p. 040 593 4144

anne.repo@hamina.fi

vihertyönjohtaja

Ilari Lampinen

p. 0400 557 815

ilari.lampinen@hamina.fi

Liikennejärjestelyt

kaupungininsinööri

Ari Lonka

p. 044 767 6781

ari.lonka@hamina.fi

Liikennealueiden hoito

tiemestari

Esa Kelkka

p. 0400 552 101

esa.kelkka@hamina.fi

Rakennushistorialliset asiat

Kymenlaakson museo,

rakennustutkija

Viivi Alajuuma

p. 040 643 1100

viivi.alajuuma@kotka.fi

Arkeologiset asiat

Kymenlaakson museo,

arkeologi

Marita Kykyri

p. 040 716 2322

marita.kykyri@kotka.fi

Toimet on perusteltua aloittaa keskusta-alueelta, jota voidaan pitää kaikkien kaupunkilaisten olohuoneena. Viihtyisyyden ja kauneuden lisääminen on välillisten vaikutustensa takia myös taloudellisesti järkevää. KUKKIVA HAMINA – oppaan vaikutukset näkyvät katukuvassa ja ovat siten kaupunkilaisten yhteinen asia.

Haminalaisen opas

Työryhmä, jossa on ollut alun perin mukana kaupunkisuunnittelun, rakennusvalvonnan, puisto-osaston, Museoviraston, matkailupalveluiden, kiinteistönomistajien, asukkaiden ja nuorison edustajia, on laatinut oppaan, josta löytyy tietoja tavallisimpiin kaupunkikuvallisiin kysymyksiin. Oppaassa olevat tiedot antavat yleiskuvan asiasta. Yksityiskohtaisia neuvoja on mahdollista saada kunkin asiakokonaisuuden kohdalle merkityltä edellä mainitulta asiantuntijalta.

Opasta on päivitetty vuosien 2009 - 2014 aikana. Sitä on tarkoitus päivittää jatkossakin siltä osin kun asiat muuttuvat tai vanhentuvat. Kukkiva Hamina – opas on luettavissa ja kopioitavissa Haminan kaupungin internetsivuilla osoitteessa

<https://www.hamina.fi/asukkaalle/asuminen-ymparisto/rakentaminen/ohjeet-ja-opaat/>.

Haminassa ollaan laatimassa kulttuuriympäristöohjelmaa, joka kokoaa yhteen kulttuurihistoriallisesti arvokkaat kohteet – rakennuskannan, kulttuurimaisemat sekä yksittäiset menneisyydestä kertovat maamerkit.

[Haminan kulttuuriympäristöohjelma](#)

Jos sinulla on kommentoitavaa tai korjattavaa Kukkiva Hamina -oppaaseen, ota yhteyttä osoitteeseen mittaus@hamina.fi.

SÄÄNNÖT JA OHJEET

Yhteiskunta tarvitsee toimiakseen pelisäännöt. Pelisäännöt turvaavat yhteisön jäsenten oikeudet ja määrittävät velvollisuudet. Yleensä mitä monimutkaisempi ja isompi yhteiskunta on, sitä tarkemmin säännöt on laadittu. Viimeaikoina erilaiset säädökset ovat lisääntyneet ja monimutkaistuneet, ja näin vaikeuttaneet asukkaiden selviämistä arkipäivän kysymyksistä yksin.

Palvelua parantaakseen Haminan kaupunki on vuosien mittaan yksinkertaistanut päätöksentekoaan, kehittänyt palvelupisteiden toimintaa, hankkinut parempia yhteysvälineitä, kouluttanut henkilöstöään, ja ottanut käyttöön mm. erilaisia seurantajärjestelmiä. Kaikkien toimien tarkoituksena on palvella paremmin kaupunkilaisia.

Hallintomenettelylaki määrää, että viranomaisten tehtävänä on palvella kansalaisia ja tarjota neuvontaa.

Rakennetun ympäristön kehitystä tavallisimmin ohjaavat seuraavat “pelisäännöt”:

- maankäyttö- ja rakennuslaki sekä -asetus, saatavilla mm. internetistä www.finlex.net
- Suomen rakentamismääräyskokoelma, saatavilla mm. rakennusvalvonnasta [Rakennusvalvonta](#)
- asemakaava, saatavilla mm. kaupunkisuunnittelusta
- rakennusjärjestys, saatavilla mm. rakennusvalvonnasta [Ohjeet ja oppaat](#)
- Järjestyslaki, saatavilla mm. internetistä www.finlex.net
- kaupungin hallinto- ja toimintasääntö, saatavilla mm. kaupunginkansliasta.

KIINTEISTÖT

KIINTEISTÖT YLEISESTI

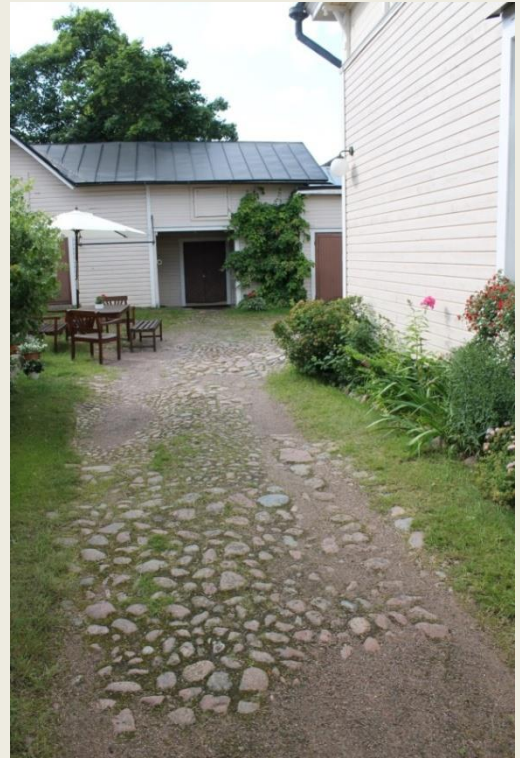
Haminan ympyräasemakaavan korttelit ovat 1800-luvun puukaupunkialuetta. Niitä tulisi arvostaa ja pyrkiä kehittämään siltä pohjalta. Tällaisella puukaupungilla on oma rakenteensa. Julkiset rakennukset saattoivat sijaita vapaasti tontin sisäosissa, mutta yksityisrakennukset rakennettiin katulinjaan kiinni, ja rakennukset kadunvarret aidattiin korkeilla umpiaidoilla. Näin ollen katutila on Haminassa ollut perinteisesti suljettu ja tiivis. Vanhan kaupungin arvo on sen vanhojen rakennusten muodostamassa kokonaisuudessa.

Haminan keskustassa ei ole vuoden 1821 kaupunkipaloo vanhempia puurakennuksia. Vanhimmat nykyisistä rakennuksista ovat tyyliltään empireä, 1800-luvulla siirryttiin edelleen kertaustyyliin, joista koristeellinen uusrenessanssi lienee näyttävin. 1900-luvun tyylit jugend, klassismi, funktionalismi ja myöhemmät suuntauksat ovat kaikki nähtävissä, ja myös arvokkaita kaupunkikuvulle. Vaikka Haminan vanhaa osaa ajateltaisiinkin 1800-luvun puukaupunkina, ovat kaikki historialliset kerrostumat tärkeitä. Vanhoja rakennuksia on muutettu korjauksen yhteydessä kulloistenkin tyyliin mukaisiksi. Talo voi olla vanhempi kuin miltä se näyttää. On parempi säilyttää uudempaa kuin tehdä täysin uutta vanhempaa tyyliä jäljitellen.

Pihat

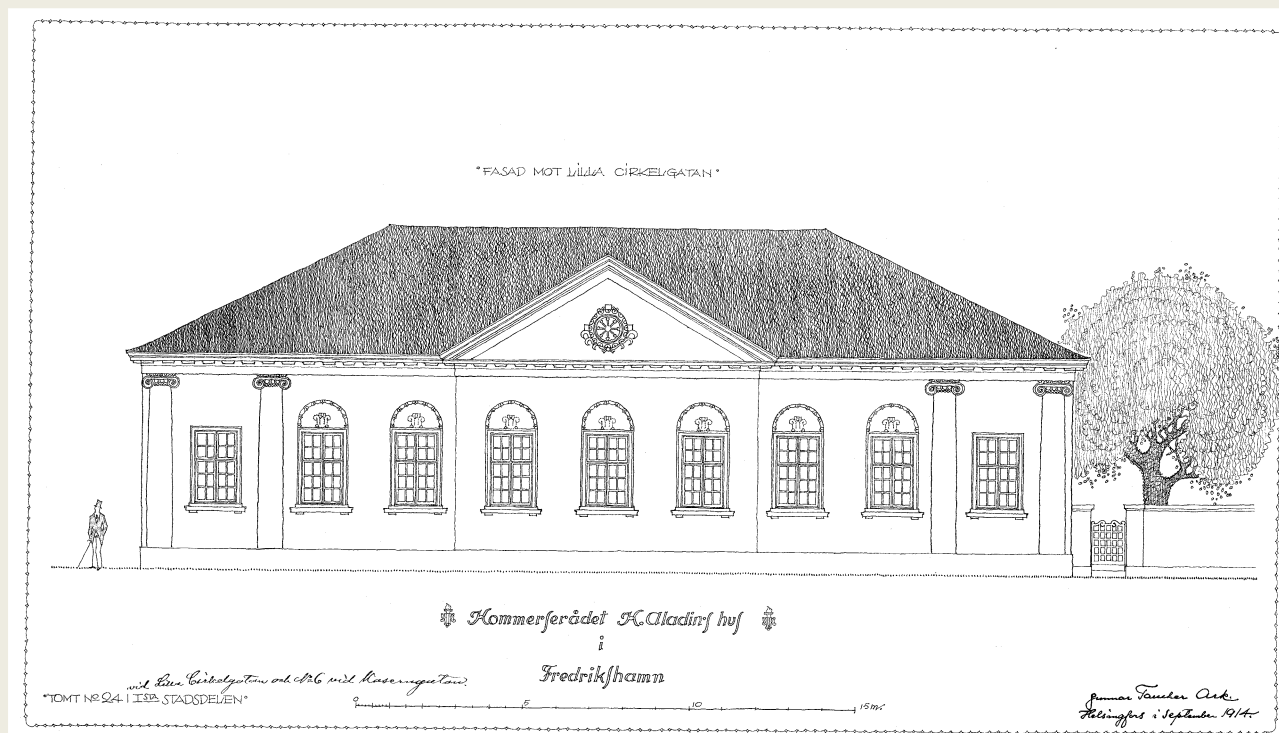
Ympyräkatujen alueen asemakaavassa kehoitetaan pyrkimykseen säilyttää ja käyttää historialliseen ympäristöön kuuluvia ja soveltuvia päällysteitä. 1800-luvun jälkipuoliskon kauppiastalojen pihat olivat rakentamattomilta osiltaan päällystetyt mukulakiveyksin. Pihat yleensäkin olivat käyttöpihoja, joissa sijaitsivat esim. vihannestarhat, mutta joita ei käytetty tuottamattomaan oleskeluun.

KIINTEISTÖJEN KUNNOSTUS

Suojellut rakennukset

Suojeltavat rakennukset on osoitettu asemakaavassa sr -merkinnällä. Rakennuksessa suoritettavien korjaus-, muutos- ja lisärakentamistöiden sekä käyttötarkoituksen muutosten tulee olla sellaisia, että rakennuksen luonne säilyy. Mikäli rakennuksessa on aikaisemmin suoritettu rakennustoimenpiteitä tämän pyrkimyksen vastaisesti, on tilannetta pyrittävä korjaamaan uusien töiden yhteydessä joko palauttamalla alkuperäisempi asu tai tekemällä korjaus muulla rakennuksen tyyliin ja ympäristöön soveltuvalla tavalla. Rakennusta korjattaessa on katsottava että ovi- ja ikkuna -aukot sekä näiden muodot ja jaot, kattomuoto ja erilaiset ulokkeet, savupiiput ja vesikourut sekä muut rakennukselle ominaiset yksityiskohdat ja käytetyt materiaalit säilytetään, taikka niiden laatu korjattaessa otetaan huomioon.

Yleensäkin olisi rakennuksia korjattaessa hyvä pyrkiä säilyttämään mahdollisimman paljon vanhaa, koska kerran hävitettyä ei enää saa takaisin alkuperäisenä, ja aito on aina arvokkaampi. Vanhat suunnitelmat ja piirustukset ovat tärkeitä pyrittäessä ennallistamaan korjaamiseen: usein myös vanhojen työtapojen noudattaminen voi antaa kestävämmän lopputuloksen.

Keskustan asemakaavamääräyksissä ja kaupungin rakennusjärjestyksessä kehoitetaan huomioimaan kokonaisuus ja omaleimaisen kaupunkikuvan säilyminen kaikissa toimenpiteissä. Vanhaa kaupunkiympäristöä tulee kohdella sen arvonmukaisesti, kunnioittavasti.

KAUPUNGIN RAKENNUSJÄRJESTYS

Rakennuksen julkisivuun kohdistuvat toimenpiteet edellyttävät aina lupamenettelyä. (ks. rakennusjärjestys) [Rakennusjärjestys](#)

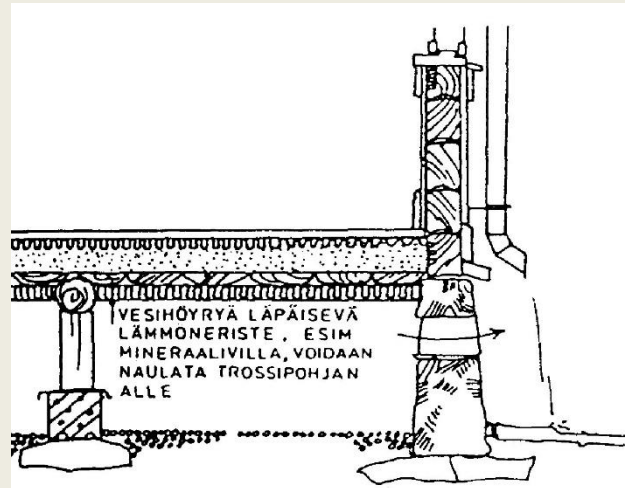
SOKKELIT

Sokkelien materiaalit

Sokkeli on tärkeä rakennuksen perustana ja säilyvyyden kannalta, mutta myöskään ulkonäön merkitys ei ole vähäinen. 1800-luvun alkupuolella käytettiin yksityistaloissa luonnonkivimuurausta, joka usein oli peitetty valkoisella tai vaalealla kalkkislammauksella. Sitten yleistyivät muotoon hakatuista kivistä ladotut sokkelit, kunnes 1920-luvulla alettiin siirtyä betoniin. Monia kivisokkeleita on myöhemmin rapattu tai betonoitu.

Sokkelin ja alapohjan kunnostus

Kivisokkeli kantaa hirsiseinän hyvin salvosten kohdalta. Korjaukset kannattaa tehdä perinteiseen tyyliin; luonnonkivisokkeliä ei tule betonoida vahingollisten vaikutusten takia. Vanhoissa alustoissa liikkuu aina kosteutta, joka haihtuu tuuletusaukkojen kautta, mutta osittain sitoutuu myös perustusten massaan. Alkuperäisessä rakenteessa se imeytyy kalkkilaastisauman läpi ulkoilmaan, mutta mikäli ulkopinta on peitetty tiiviillä betonikuorella, kosteus tiivistyy vanhan kivijalan ja betonin rajapintaan, ja aikaa myöten rapauttaa alla olevan kalkkilaastimuurausten, jolloin sokkelin lujuus vähenee ja se alkaa liikkua hirsiseinän alla. Vanhat betonoinnit onkin syytä poistaa ja korjata alla oleva luonnonkivisokkeli injektoimalla ja saumaamalla se kalkkimentilaastilla, ei betonilla, joka kovana materiaalina ei elä sokkelin mukana. Pintakäsittelynä voi sokkelin pintaan vetää vanhaan tapaan kalkkislammauksen.

Alustatilan tuuletusaukot tulee pitää kesällä auki, eikä niitä missään tapauksessa saa muurata umpeen. Tuuletusaukkojen yhteispinta-alan tulee olla vähintään neljä promillea alustatilan pinta-alasta. Aukon pienin koko on 10 x 15 cm. Seinustaa kosteana pitävä kasvillisuus ja muu materiaali on poistettava, samoin kuin liian korkealle nousseet maakerrokset ja pinnoitteet. Maanpinta olisi viistettävä pois päin rakennuksesta (1:20, 3 metrin alueella seinästä). Vanhojen rakennusten alustatiloissa ei kannata käyttää lainkaan muoveja vaan ainoastaan hengittäviä materiaaleja. Alapohjan tukirakenteiden maahan ulottuvien puuosien alle laitetaan tukikivet lahoamisen estämiseksi. Alustatiloissa ei saa olla ylimääräistä lahoavaa ainesta, ja maanpinta pitäisi peittää kosteuden nousua estävällä kapillaarisoralla (esim. 8-16 mm) tai Leca-soralla (4-20 mm).

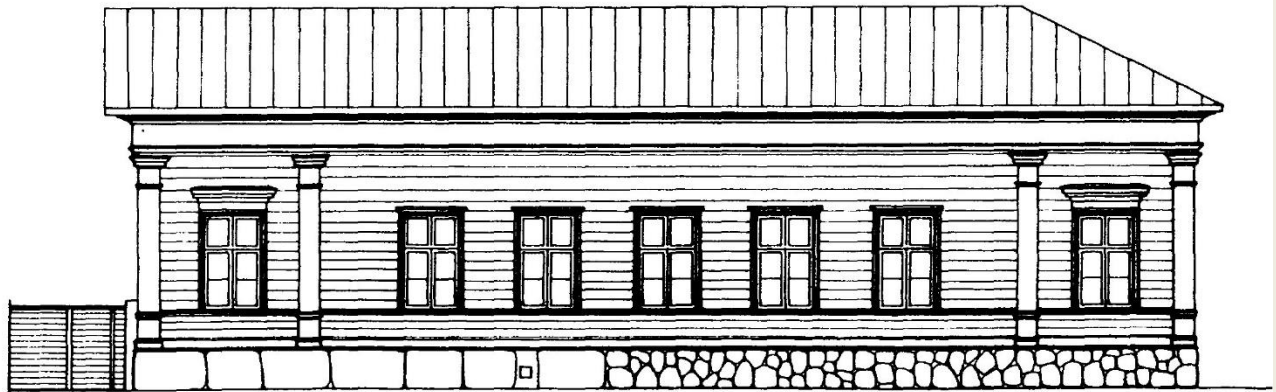

ULKOVERHOUS

1800-luvun julkisivut

Ajanjakson päärakennusten julkisivut ovat aukotuksiltaan ja vuorauksiltaan yleensä symmetrisiä ja säännönmukaisia. Monia taloja on muutettu jo samaisella vuosisadalla. Niitä on korotettu, vuorilaidoitus muutettu, ikkunat suurennettu ja puitejako muutettu, sisäänkäynnin paikka muutettu.

1800 -luvun lopun uusrenessanssitaloissa on runsaasti sorvattuja koristeisia ikkunoiden ympärillä, vuorilaidoituksissa ja räystäskonsoleissa. Pihajulkisivut ovat yksinkertaisemman käsiteltyjä. Vuosien kuluessa koristeet ovat usein hävinneet korjauksissa.

JULKISIVU PIKKUYMPYRÄKADULLE

KAUPUNGIN RAKENNUSJÄRJESTYS

Rakennuksen julkisivuun kohdistuvat toimenpiteet edellyttävät aina lupamenettelyä. (ks. rakennusjärjestys) [Rakennusjärjestys](#)

SISÄÄNKÄYNNIT

Sisäänkäynnit puukaupungissa

Ulko-ovet olivat 1800-luvun alkupuolelle asti yksityistaloissa pihan puolella. Myöhemmissä muutoksissa on saatettu tehdä uusi sisäänkäynti katujulkisivuun tai rakentaa tätä varten pieni eteinen rakennuksen toiseen päättyyn. Oven yläpuolelle lisättiin rautapeltinen katos. Pihan puoleisten sisäänkäyntien ulkoeteiset, kuistit, yleistyivät 1800-luvulla (aluksi esikaupungeissa) ja ovat arvokas lisä pihamiljööseen.

Kellarin sisäänkäynti

Päärakennuksen alla olevaan kellariin johtavat sisäänkäynnit ovat pääosin tiilestä muurattuja, myös kivipaasia on käytetty sivuseinissä. Ovet ovat yleensä kaksiosaisia, rautapeltisiä, joskus puurakenteisia. Sisäänkäynnin ulkonema julkisivusta vaihtelee.

Listakivi portaana

Linnoituskaupungin erikoispiirre on porraskivenä (usein ulkorakennuksessa) käytetty linnoitusmuurin yläreunan listakivi. Sen tunnistaa pystysuunnassa pyöristetystä etureunasta. Kiven pituus vaihtelee 70 - 110 cm:n välillä, leveys on n. 40 - 70 cm, korkeus 20 - 30 cm.

KAUPUNGIN RAKENNUSJÄRJESTYS

Ovikatokset, parvekkeet yms. rakennuksen osat voivat erityisistä syistä ulottua tontin rajan yli katualueelle enintään 1,20 m. Kadun pinnan ja rakennuksen osan alapinnan välillä on oltava vähintään 3 metriä vapaata tilaa. Ajo- ja ajoradan kohdalla vähintään 4,6 metriä. (ks. rakennusjärjestys) [Rakennusjärjestys](#)

IKKUNAT

Ikkunamallit

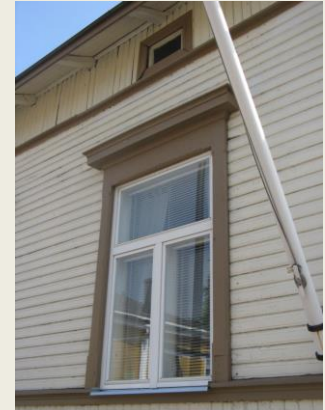
Ikkunat vuorilaudoituksineen ovat tärkeitä tyylin kannalta, mutta niitä on myös muutettu paljon. Pääosan 1800-lukua käytettiin 6-ruutuista mallia, kunnes 1870-luvulla tuli 3-ruutuinen T-malli. Ikkunakoko myös suureni tuohon aikaan. Vanhemmissa 6-ruutuisissa ikkunoissa on, etenkin Kaakkois-Suomessa, yleinen ns. for-tuska, eli niissä on yksi ruutu muutettu avattavaksi tuuletus-aukoksi. 1900-luvun alussa suosittiin ikkunan jakamista moniin pieniin ruutuihin, mutta 1920-luvun jälkeen ikkunat pelkistyivät suuriksi yhtenäisiksi lasipinnoiksi. 1930 - 40 -luvuilla monet puutalot saivat ajalle tyypilliset pystysuunnassa kaksi- tai kolmijakoiset ikkunat. Ikkunoiden vuorilaudoituksissa tyyliuunnat näkyvät vielä selvemmin. 1800-luvun klassilliset linjat vaihtuivat vuosisadan lopulla runsaisiin koristeluihin. Myöhempien aikojen pelkistetty muoti on saattanut poistaa nämäkin koristukset talojen julkisivuilta.

Puutalon korjaus

Ikkunoiden, ulkovuorausten ja eristysten korjausten yhteydessä ikkunan uloimman lasin tulisi aina sijoittua vuorilaudoituksen tasalle, ei syvälle seinän sisään. Vanhaa ikkunapuuta, joka ei ole laho, ei pidä uusia vain uusimisen vuoksi.

Suojellut rakennukset

Asemakaavassa sr -merkittyjen rakennusten korjauksissa on katsottava, että ikkuna-aukot ja niiden muodot ja jaot sekä käytetty materiaali säilytetään tai palautetaan alkuperäisen muotoisiksi ja laatu huomioidaan.

KAUPUNGIN RAKENNUSJÄRJESTYS

Ikkunajaon muuttamiseen tarvitaan toimenpidelupa. (ks. rakennusjärjestys) [Rakennusjärjestys](#)

KATOT JA NIIHIN LIITTYVÄT OSAT

Kattomuodot ja -materiaalit

Kattomuodoiksi vakiintuivat 1800-luvulla suhteellisen matalat harja- ja aumakatto. Katemateriaalina oli aikaisemmin lauta ja muut perinteiset katteet, sitten asfalttihuopa, sileä pelti ja kattotiili. Nykyisin on yleisin mustaksi maalattu pelti. Profiilipeltiä ei tule käyttää. Lähinnä talousrakennuksiin sopiva huopakate tehdään kolmiorimakatteena. Uusittava peltikatto tulee tehdä perinteiseen tapaan, ja työn laatuun tulee kiinnittää erityistä huomiota.

Savupiiput

Savupiiput ovat olennainen osa vanhan rakennuksen kokonaisuutta. Niitä ei tule purkaa ilman hyvää syytä. Piipun pään levennys ja muut koristeet kuuluvat vanhoihin rakennuksiin; suoralinjaiset piiput yleistyivät 1930-luvulta lähtien. Katolle tulevat ilmanvaihtoon kuuluvat laitteet on myös sovitettava ympäristöönsä.

Kattoikkunat

Varuskunnan rakennuksista omaksutut katon lappeilla olevat pienet puoliympyrän muotoiset ikkunat, "kattolyhdyt", olivat yleisiä keskustan vanhemmissa yksityisrakennuksissa. Jos vanhoihin rakennuksiin on tarve tehdä uusia kattoikkunoita, tulisi ne sijoittaa pihan puolelle ja käyttää em. tai muita perinteisiä ikkunatyyppisiä. Lapeikkunoita (ruutu kattopin- nan suuntaisesti) tulisi välttää keskustassa ainakin kadun puolella.

Muita osia

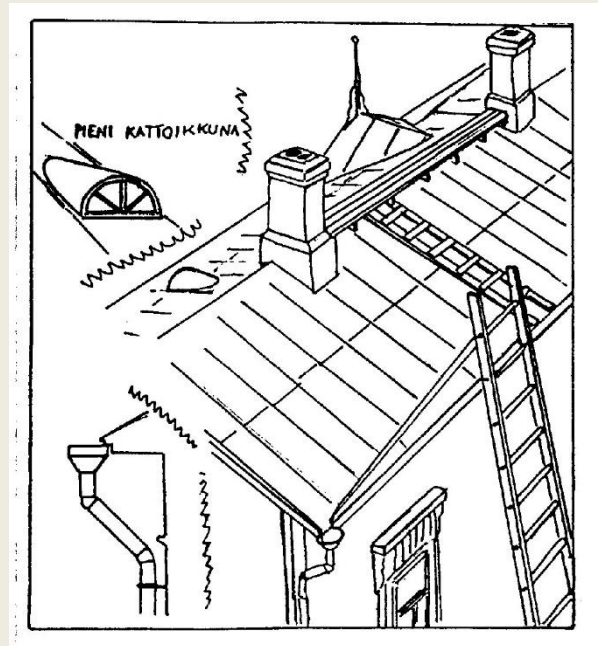
Perinteinen, peltinen malli on paras vesikouruissa ja syöksytorvissa. Torven halkaisijan pitäisi olla mahdollisimman iso (vähintään 120 mm, mielellään 140 mm). Torvet tulee kiinnittää tukevasti ja tarpeeksi kauas seinästä. Varuskunnan rakennusten mallin mukaan täällä on käytetty jo pitkään metallitikkaita. Vanhaan puutaloon sopivat tikapuut ja nuohousta- sotas voi tehdä esim. painekyllästetystä puusta pitkäikäisiksi. Metallitikkaat sopivat 1900 -luvun rakennuksiin. Televisioantennien, erityisesti lautasantennien, sijoittelussa tulisi käyttää harkintaa. Räystäslisat ja -konsolit, jalkarännit, vesikourut ja syöksytorvet sekä kattoon liittyvät ikkunat, päätykoristeet, tornit ja tangot antavat rakennukselle ilmettä. Kaupunkikuvaa elävöittävä vaihtelu kattomuotojen, -kaltevuuksien ja -materiaalien kesken on kokonaisuuden etu.

Suojellut rakennukset

Asemakaavassa sr -tunnuksella merkittyjen rakennusten korjaustoissa on katsottava, että kattomuoto ja erilaiset ulokkeet, savupiiput ja vesikourut sekä muut rakennukselle ominaiset yksityiskohdat ja käytetty materiaali säilytetään, tai niiden laatu otetaan huomioon.

KATTOVESIEN JOHTAMINEN

Katon kattamisaineen muuttamiseen tarvitaan Linnoituksen kaupunginosassa toimenpidelupa. Katualueeseen rajoittuvan rakennuksen sadevesi saa johtaa kadun puolelle. Tällöin rakennuksessa on oltava räystäskouru, tai mieluummin jalkaränni, ja tarpeellinen määrä syöksytorvia. Viimemainitut saavat ulottua enintään 30 cm julkisivun pinnasta ja niiden on ulotuttava vähintään 20 cm:n päähän kadun pinnasta.

MAALAUSTAVAT

Perinteinen väritys

Haminassa on käytetty paljon vaaleita värisävyjä päärakennusten maalauksessa, mutta vasta 1920—luvulta lähtien. 1800-luvun lopulla käytettiin hyvin voimakkaita, kirkkaita värejä. Klassismi ja empire ennen tätä vaihetta ei ollut niin keltaisen hallitsema kuin on luultu. Maalausta suunniteltaessa olisi hyvä selvittää vanhimpia väriytyksiä raaputtamalla maalikerroksia esiin vähiten haalistumiselle alttiista kohdista. Rakennuksen tyylin mukainen väritys lisää sen arvoa kaupunkikuvan osana.

Päärakennuksen väritys

Katunäkymää elävöittävä vaihtelu väreissä on suotavaa, mutta toisaalta ei sovi poiketa liikaa kokonaisuudesta. Päärakennuksen väritys on monimuotoisempi kuin talousrakennusten. Julkisivultaan yksinkertainen rakennus ei myöskään tarvitse montaa väriä pintaansa. Värijäsentely on tärkeä kokonaisuuden kannalta: seinäpinta, listoitus, koristeet, ikkunaosat, ovet ja katto olisi maalattava toisiinsa sopiviksi. Tummiin ja vaaleiden sävyjen käyttö samassa rakennuksessa (vuoraus ja yksityiskohdat) elävöittää tulosta.

Tyylisuuntien erot

Yleensä julkisivun listoitukset on maalattu vaaleilla värisävyillä, ikkunanpuitteet ja ovet tummalla. Yksinkertaisissa vanhoissa rakennuksissa voidaan kaikki ikkunan puuosat maalata vaalealla. 1800-luvun lopulla suosittiin voimakkaita värisävyjä niin listoituksissa ja koristeissa kuin seinäpinnoissakin.

Talousrakennukset

Erilaiset rakennukset tontilla voi värittää vaihtelevasti. Yksinkertaiset talousrakennukset ja hirsipinnat ovat parhaimmillaan puna- tai keltamullan sävyisinä. Listat ovat tällöin valkoisia ja ovet sekä luukut tummia. 1800-lukua nuorempiin rakennuksiin sopivat jo muutkin värit.

KAUPUNGIN RAKENNUSJÄRJESTYS

Julkisivun värin muuttamiseen tarvitaan Linnoituksen kaupunginosassa toimenpidelupa. (ks. *rakennusjärjestys*) [Rakennusjärjestys](#)

MAALIT

Öljymaalit

Aidot öljymaalit ovat parhaita yleismaaleja kiinteistöjen maalaukseen. Maalattaessa öljymaalilla lateksin päälle on tästä poistettava vähintään puolet maalin pinta-alasta, jotta vesihöyryn läpäisevyys varmistuu. Hyvin puhdistettu pinta on oleellinen maalauksen kannalta: raappaus, harjaus ja mahdollisesti soodapesu. Vanhaan puurakennukseen ei painepesu kuitenkaan sovellu. Pohjamaalauksena voidaan sinkkivalikoiden sijasta käyttää esim. ohennettua pellavaöljypohjustusta. Öljymaali hierotaan pintaan tiukasti esim. rengassiveltimellä. Maali kuivuu hitaasti, joten maalausolosuhteisiin tulee kiinnittää erityistä huomiota. Maalaaminen tulee tehdä 2-3 ohuena kerroksena, sillä liian paksu öljymaali ei välttämättä kuivu pohjalta koskaan. Myös toinen kerros ohennetaan ja vasta pintakerros sivellään ohentamattomalla maalilla. Pinta on aluksi kiiltävä, mutta himmenee ajan myötä. Monissa nykyaikaisissa öljymaaleissa sideaineena on modifioitu pellavaöljyvernissa eli standöljy, joka tekee pinnasta kovemman perinteiseen öljymaaliin verrattuna. Tämä helpottaa maalattavuutta ja parantaa säänkestoa, mutta tekee uusintamaalauksesta ongelmallisempaa.

Alkydiöljymaalit

Monet nykyisin öljymaaleina myytävistä maaleista sisältävät standöljyn lisäksi sideaineena alkydiä, joka on muoviaine. Alkydiöljymaali on usein liian kovaa, eikä päästä taakseen tiivistynyttä kosteutta haihtumaan maalikalvon läpi. Maalityyppiä valittaessa tulisikin lukea huolellisesti tuoteselostuksesta, millaisesta maalista todellisuudessa voi olla kyse. Nykymääräysten mukaan sideainetta ei tarvitse ilmoittaa, joten alkydiöljymaalia voidaan myydä öljymaalina.

Dispersiomaalit (Lateksimaalit)

Muovipitoiset dispersiomaalit (lateksimaalit) ovat ominaisuuksiltaan erilaisia öljymaaleihin verrattuna, eivätkä sovellu näiden päälle. Maalaus olisi pohjan puhdistuksen jälkeen tehtävä mieluummin kahdesti ohuella maalilla, kuin kerran paksulla kerroksella. Dispersiomaalien paras puoli on käytön helppous. Muuten ne ovat ongelmallisia: pinta on liian tiivis, materiaali ei hengitä sen alla; ne vanhenevat rumasti ja vanhan maalin (välttämätön) poisto on vaikeaa.

Keittomaalit

Aiemmin keittomaalilla (esim. punamullalla) maalattu seinä on parasta maalata edelleen sillä. Uuteen höylättyyn pintaan keittomaali ei kiinnity. Keittomaalilla on monia hyviä puolia: Se on halpaa itse valmistettuna, hyvä lahonsuoja, puulle ystävällinen, hengittävä, vanhenee kauniisti ja on helposti uusittavissa.

Kalkkimaalit

Rappauspinnoilla kalkkimaali on samanlainen perinteinen maali kuin keittomaali on puulla. Oikeanlaista kalkkimaalia (pitkään märkäsammutettua) on vain ollut vaikea saada. Kalkkimaali säilyy huonosti, mutta on helppoa valmistaa (ks. maalit 2/2). Kalkkimaalaukseen sopii aiemmin kaikilla maalattu ja puhtaaksi harjattu pinta tai uusi kalkki rappaus. Maalaus tapahtuu useina ohuina kerroksina, käyttäen niukasti väripigmenttiä. Aluksi tulos saattaa näyttää läikikkäältä, mutta se tasoittuu vanhetessaan. Kovempaa pintaa haluttaessa voidaan rappaus maalata öljymaalilla.

KALKKIMAALIN VALMISTUS

1. Valmistetaan kalkkitahna: Sekoitetaan kaikkia ja vettä paksuksi tahnaksi.
2. Valmistetaan kalkkivesi: Sekoitetaan kalkkitahnaa veteen suhteessa 1:5, ja hämmennetään tasaiseksi seokseksi. Seoksen annetaan seistä muutaman vuorokauden, jonka jälkeen poistetaan pintaan muodostunut kerros. Kirkas kalkkivesi otetaan toiseen astiaan. Sekoitustahnan pohjalle jääneestä kalkki massasta voidaan valmistaa uutta kalkkivettä (korkeintaan kahdeksan kertaa). Kalkkiveden valmistukseen käytettyä kalkkitahnaa ei käytetä maalin valmistukseen. Karbonatisoitumisen ehkäisemiseksi kalkkivettä säilytetään täysinäisessä tiiviissä astiassa. Mikäli astia on vajaa, tulee kalkkiveden pinnalle laittaa esim. astian muotoon leikattu styrox- tms. levy, jotta vesi ei pääse suoraan kosketukseen ilman kanssa.

3. Valmistetaan kalkkimaali: Kalkkitahnaa sekoitetaan kalkkiveteen noin suhteessa 1:4 (tarkka annostusmäärä riippuu kuitenkin useista tekijöistä, mutta pääsääntöisesti kalkkitahnan määrä voi vaihdella pohjustuksessa käytettävästä 10%:sta pintamaalin 25-35%:tiin). Lisätään pigmenttilientä (pigmentteinä esim. keltaokra tai titanvalkoinen) vähän kerrallaan hienojakoisen siivilän läpi, korkeintaan 8 % kalkkitahnan määrästä. Pigmentti on ensin sekoitettu pieneen kalkkivesimäärään tahnaksi, joka on sitten ohennettu juoksevaan muotoon ja annettu seistä vuorokauden. Pigmenttien valinnassa on otettava huomioon, että pigmenttien tulee olla kalkin alkalisuutta kestäviä.

Maalaus:

1. Maalattava seinä kostutetaan kalkkivedellä.
2. Maalaus kalkkiharjalla useina (4-7) ohuina kerroksina, tarpeeksi runsaalla maalilla (maali on ohutta); kuitenkin niin ettei tule valumia. Pohjustuskalkkaus tehdään runsaasti kalkkivettä sisältävällä maalilla, jonka peittokyky on vähäinen ja vasta pintakerros tehdään seoksella jossa kalkkivedessä on 1:4 tai jopa 1:3 kalkkitahnaa.
3. Maali levitetään harjaten kaarevalla liikkeellä.
4. Aurinkoisella säällä maalaus varjon puolella, sateella ei maalata.
5. Kostutus sumuttamalla tai sivelemällä maalauksen jälkeen kalkkivedellä.

KEITTOMAALIN VALMISTUS

(Esimerkki)

50 litraan kiehuvaa vettä sekoitetaan 2 kg rautavihtrilliä (rautasulfaattia) ja sen jälkeen 4,5 kg hienoja ruisjauhoja. Puolentunnin hiljaisen kiehumisen jälkeen seokseen annostellaan vähän kerrallaan sekoittaen 8 kg punamultaa. Keitetään hiljaisella tulella vielä 2-3 tuntia. Liian paksulta tuntuvaa jäähtynyttä maalia voi ohentaa suolavedellä.

Keittomaali yleensä mielletään punamultamaaliksi, mutta siihen voi käyttää myös lukuisia muita orgaanisia pigmenttejä kuten esim. kimröökkiä, sinkkivalkoista, liitua, sinistä ja vihreää maaväriä ja erityisesti keltamultaa, jolloin saadaan empiren suosima keltainen väri. Keittomaalin muita nimityksiä ovatkin juuri punamultamaali, vesimaali ja hieman harhaanjohtava lietemaali.

ÖLJYMAALIN VALMISTUS

10 litraan valmista öljymaaliala tarvitaan noin 7 litraa vernissaa sekä 3-5 kg maalijauheita eli pigmenttejä ja täyteaineita. Täyteaineita, kuten liitua, tarvitaan toisinaan maalin tekemiseen sakeammaksi.

Maalijauheet sekoitetaan ensiksi noin puoleen vernissamäärästä melko paksuksi velliksi. Kun kaikki pigmentit ovat sekoittuneet tasaiseksi seokseksi, lisätään vernissaa kunnes seos on sopivaa siveltyväksi. Pohjamaaliin lisätään n. 15-30% enemmän vernissaa kuin pintamaaliin, koska pohjamaalin tarkoitus on imeytyä maalattavaan pintaan mahdollisimman syvälle. (Tekemällä pohjamaalikerroksesta hyvin imeytyvän voidaan sillä myös korvata usein sinkkivalkoisella tehty pohjustuskerros ja näin helpottaa maalausaikataulua – sinkkivalkoinen yleensä vaatii päällemaalausta kahden viikon sisällä, muutoin se kuivuessaan muodostaa liian kovan maalausalustan.)

Vaaleita värejä varten tehdään ensin valkoista maalia (esim. titaanivalkoisella), jota sitten sävytetään värillisillä pigmenteillä. Tällöin on huomioitava se miten eri pigmentit käyttäytyvät toistensa yhteydessä.

Homeenestoaineksi itse tehtyyn öljymaaliin soveltuu esim. rautavihtrilli (rautasulfaatti).

PIHAPIIRIT

Kauniit pihat ja selkeät puistoalueet monipuolistavat kaupunkimaisemaa ja katuymäristöä. Pihapiirien siisteys, rakennusten hyvä kunto ja ympäristöön sopiva väryitys miellyttävät ohikulkijaa.

Historiallisessa miljöössä tulisi erityistä huomiota kiinnittää pihojen päällystemateriaalien, pihakalusteiden ja pihavalaisimien sopivuuteen sekä suosia perinnekasveja pihastutuksissa.

Päällyste

Ympyräkatujen alueen asemakaavassa kehotetaan pyrkimykseen säilyttää ja käyttää historialliseen ympäristöön kuuluvia ja soveltuvia päällysteitä. 1800-luvun jälkipuoliskon kauppiastalojen pihat olivat usein rakentamattomilta osiltaan päällystetyt mukulakivin. Huomioitavaa on, että kun katu- ja pihapinnat peittyvät vettä läpäisemättömillä päällysteillä, niin orsiveden pinta laskee. Kun pihapinnat vaativat kunnostusta, ne tulisi korjata, eikä vain rakentaa uutta päälle.

Istutukset

Puutarhaistutuksissa kannattaa suosia perinnekasveja ja kestäviä kotimaisia lajeja. Komeat pihapuutkin on joskus uusittava. Vanhan pihapuun lähelle voi ajoissa istuttaa uuden taimen kasvamaan. Sille on varattava riittävästi kasvutilaa ja valoa.

Pihatila

Ominaista keskustan vanhoille pihapiireille on niiden umpinaisuus kadulle päin. Pihat on rajattu rakennuksin ja aidoin. Perinteisestä käytöstä poistuneiden vanhojen talousrakennusten purkamista ei kannata pitää ensimmäisenä ja ainoana vaihtoehtona. Rakennusten käyttö takaa parhaiten niiden säilymisen ja asiallisen hoidon. Tällöin perinteinen pihapiirikokonaisuus siirtyy vielä perintönä jälkipolville.

Umpinaiset, rajatut pihat ovat olleet kuitenkin avonaisia sisältäpäin. Avoimuus ja hillitty kasvillisuus ovat aikoinaan taanneet pihojen käytännöllisyyden ja turvallisuuden. Nykyään ongelmana on pihojen autoistuminen ja tämän mukanaan tuoma ahtaus.

Perinteisen pihapiirin pääperiaatteet:

- umpipiha (aidattu rakennuksin ja aidoin)
- autopaikoituksen järjestäminen joko sivuun portin lähelle tai kadun varteen
- pyrkimys pihan avoimuuteen (hillitysti kasvillisuutta, toimintojen jäsentely)
- nurmi, isot pihapuut, hyötykasvit erillään, kukkiva koristekasvillisuus pääosin perennapenkkiin sijoitettuna (perennapenkki oleskelualueen tai pihalla sisäänkäynnin yhteydessä).
- päällysteenä mukulakiveys tai sorapinta

AIDAT

AIDAT JA PORTIT

Aitojen ja porttien tulee tyyliltään noudattaa rakennusta, johon ne liittyvät. Yksinkertaiseen taloon sopii koristelematon sileä lauta-aita, mutta jos rakennuksen julkisivu on jäsennelty, tulisi myös aidan noudattaa samaa periaatetta. Portit puolestaan voidaan koristella samantapaisin yksityiskohdin kuin talonjulkisivu. Isossa portissa on usein erikseen kapeampi kulkuportti jalankulkijoille. Portin pylväät ovat usein hieman aitaa ja porttia korkeammat.

Aitaamisen tarkoitus

Aita erottaa tontit toisistaan ja rajaa yksityisen tilan julkisesta tilasta sekä muodostaa samalla olennaisen osan katukuvasta.

Asemakaavan vaatimukset

Ydinkeskustassa tontit on aidattava katu- tai muuta yleistä aluetta vastaan vähintään 180 cm korkeilla tiiviillä puuaidoilla, ja kulkuaukot on varustettava umpinaisin puuportein. Tontilla olevia arvokkaita aitoja ja portteja ei saa hävittää tai tyyllisesti muuttaa. Tontille on aidan viereen istutettava lehtipuita.

Aitaamisen luvanvaraisuus

Linnoituksen kaupunginosassa aidanrakentamiselle on haettava toimenpidelupa rakennusvalvontatoimistosta. Muualla kaupunkialueella riittää kirjallinen ilmoitus, jossa esitetään aidan tyyppi, materiaali, väri ja korkeus. (ks. *rakennusjärjestys*) [Rakennusjärjestys](#)

Historialliset perusteet

Puukaupungissa tonttien katuun rajautuvat rakentamattomat osat olivat aidattuja 1800-luvulla korkein, umpinaisin puuaidoin. 1900-luvun alussa alettiin rakentaa myös harvempia ja koristeellisempaa aitoja. Julkisten rakennusten aidat olivat jo 1800-luvulla matalia ja harvarekenteisia.

AITAMALLIT

Perinteisesti Haminan vanhaan ympäräsemakaavaiseen keskustaasta tulisi soveltaa niitä periaatteita, jotka olivat vallalla tämän alueen miljöönsyntymisen aikoihin. Vanhojen rakennusjärjestysten mukaan yksityistontit tuli rajata joko rakennuksin tai kuusi jalkaa eli noin 180 cm korkein umpiaidoin. Julkiset tontit sen sijaan voitiin aidata matalin ja / tai läpinäkyvin aidoin. Tämä näkemys perustui siihen että yksityistontit olivat yksityistä tilaa ja tarkoitettu talon toimintoihin ja myöhemmin myös pelkkään oleskeluun. Julkiset tontit sen sijaan oli tarkoitettu kaikille (joskaan ei välttämättä kaikkien tallattavaksi, mutta ainakin kaikkien nähtäväksi).

MAALAUSTAVAT

Väriytyksen periaatteet

Aitojen ja porttien väriytyksen tulee noudattaa kullekin korttelille tai osa-alueelle ominaista yhtenäistä tapaa. Värisävyyden ja -jäsentelyn tulisi noudattaa rakennusten maalaustapaa kyseisellä tontilla. Siten listat ja kehykset tulisi maalata erivärisiksi kuin varsinaisen laudoitus. Porttien käyntiosat voisivat olla eriväriset kuin muu aita. Nykyaikaisempiin rakennustyyliin (1920-luvun jälkeen rakennetut) yksivärisuus sopii paremmin kuin vanhoihin.

Maalit

Aidat ja portit tulisi maalata peittomaalein. Maalityyppejä on kolme: keittomaalit (esim. punamulta), öljymaalit ja muovipitoiset dispersiomaalit (ent. lateksimaalit). Helpoin periaate on maalata uudestaan entistä maalityyppiä käyttäen. Eri maalityypit eivät sovellu toisiinsa. Vanha maali olisi poistettava huolellisesti, varsinkin dispersiomaali. Keittomaali ei kiinnity uuteen höylättyyn pintaan. Uuden puupinnan voi antaa asettua vuoden verran ennen maalausta, kyllästetyn puun jopa useita vuosia (kyllästysaineen pitää menettää tehoaan). Öljymaalit ovat yleensä parhaita aitamaalaukseenkin. Muovipohjaisia maaleja ei pitäisi käyttää, niistä seuraa ongelmia pitemmän päälle (puu ei hengitä tiiviin kerroksen alla, pinta vanhenee rumasti); ne vaativat todella kuivaa puuta.

Maalaus

Pinta puhdistetaan tarpeen mukaan, annetaan kuivua hyvin, maalataan ohuesti kaksi kertaa. Öljymaalin annetaan kuivua hyvin maalauskerrosten välillä. Nk. peukalo-ohjeen mukaisesti, kun öljymaali vaikuttaa kuivalta, peukaloa pyöräytetään maalipinnassa. Jos maali lähtee peukalon mukana liikkeelle, niin se on märkää, ja jos ei, niin se on kuivaa.

Aitatyypit

Periaatteessa kaikkia yksityistontteja pitäisi reunustaa perinteinen, korkea puinen umpiaita. Tällaisia aitoja onkin paljon, mutta on myös paljon sellaisia kadunvarsinäkömiä, joista tämä osa perinteisen puukaupungin maisemaa puuttuu. Nykyaikaisempia aitatyyppejä on käytetty paljon, etenkin uudisrakentamisen yhteydessä. Aita saattaa olla vielä puusta, mutta sen rakenne on tehty harvaksi, jolloin se ei läpinäkyvästi vastaa alkuperäistä tarkoitustaan. Modernien kerrostalojen aitoina ovat tiilimuurit (valkeiksi maalattuina) yleisiä. Metallisia verkko- tai putkiaitoja on yksityistonteilla vähän. Minimikorkeuden pitäisi olla 180 cm, mutta nykyiset aidat ovat usein liian matalia. Toinen ongelma on porttien käyntiosien puuttuminen. Perinteiseen tyyliin kuuluu porttien suljettavuus, joten aina aukinaiset porttiaukot jättävät näkymät vajaiksi. Julkisten rakennusten aidat ovat olleet tilaa rajaavia: matalia ja harvoja. Varuskunnan alueen ketjuaidat kivipylväineen ovat tästä hyvä esimerkki. Toisenlaista, mutta aitoa tyyliä edustavat sen uudet koristeelliset puuaidat. Kouluihin sopivat säleaidat ja muut läpinäkyvät aitatyypit. Pensasaitoja ei pitäisi käyttää keskustassa ollenkaan. Puistoihin ne vielä jotenkin sopivat.

Aitojen kunto

Aitojen kunnossa on usein puutteita. Kiinteistöjen omistajien olisi pyrittävä siihen, että aitojen vauriot korjataan, ja asianmukainen peittomaalaus uusitaan tarpeen mukaan.

JULKISIVUJEN INFORMAATIO

MAINOKSET JA LIIKEKILVET

Rakennusjärjestyksen vaatimukset

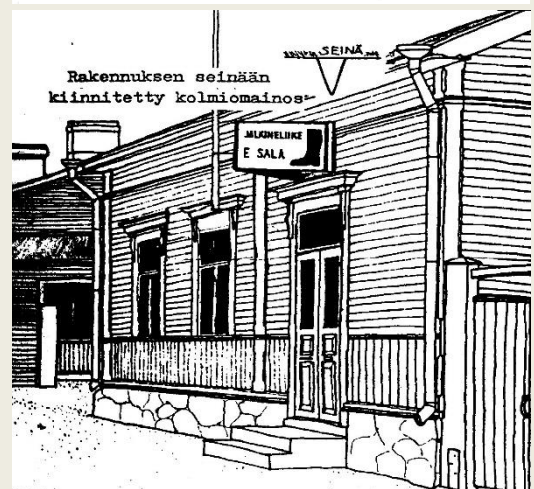
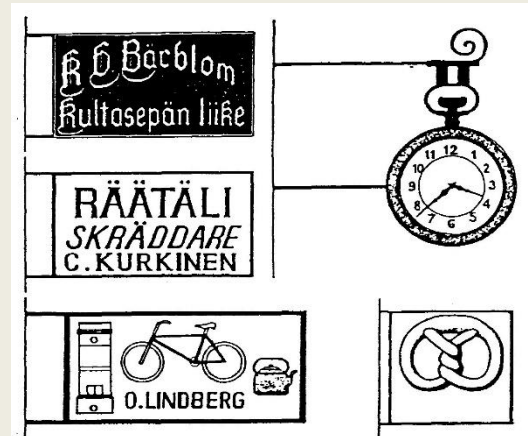
Myynti-, tiedotus- tai mainoslaitteen sijoittaminen julkisivuun vaatii toimenpideluvan mm. Linnoituksen kaupunginosan alueella (muut alueet, joissa toimenpidelupa vaaditaan, on esitetty rakennusjärjestyksen liitekartassa), jollei laite ole vähäinen tai sitä ei sijoiteta rakennusluvassa hyväksytyllä tavalla, tai ratkaisu ei muuten ole rakennuslautakunnan hyväksymä. Mainoslaitte saa ulottua enintään 90 cm julkisivun pinnasta, ja se on kiinnitettävä vähintään 3 m kadun pintaa ylemmäksi. Laite on kiinnitettävä tukevasti. Mainos ei saa häiritä liikennettä eikä katuvalaistusta. Sen muodon, värityksen ja rakenteen on sopeuduttava ympäristöön.

Ulkomainosten historiaa

Vanhimmissa valokuvissa 1800-luvun lopun Haminasta näkyy mustapohjaisia mainoskilpiä, joissa teksti on valkoisella. Myös ammattiin liittyviä kuvia (esim. rinki, saapas, kello) käytettiin. Kyltit oli sijoitettu seinään rakennuksen julkisivuun nähden suorakulmaisesti. Toinen vanha mainostyyppi on ns. kolmiomainos (ks. sivun alimmainen piirros). 1900-luvun puolella valkoinen oli yleinen pohjaväri, ja 1920-luvulla alettiin käyttää kylttien tapaan suurikokoisia esineitä tai niiden kaksiulotteisia versioita. Erilaiset valomainokset alkoivat yleistyä 1960-luvulla. Tänä päivänä näilläkin on jo historiallista arvoa. Vanhat neonvalomainokset edustavat tyylikkäästi omaa aikaansa.

Mainosten sijoittaminen

Liikemainokset tulisi aina sijoittaa seinäpintaan. Katolle asentamista tulee välttää. Samassa rakennuksessa pitää pyrkiä yhtenäiseen mainostyyppiin ja -väritykseen. Yritysten ulkomainonnan tulisi olla myös rakennuksen aikakauden ja tyylin mukainen. Valomainoksissa tulee ehdottomasti käyttää irtokirjaimia. Vanhoihin arvokkaisiin rakennuksiin eivät valomainokset sovellu, vaan niissä tulee käyttää perinteisiä mainoskylttejä. Vanhoissa rakennuksissa perinteisten mainoskylttien kohdevalaisu sallitaan.

Mainoksien sijoittaminen ulkorakenteisiin ja -laitteisiin, kuten ulkoseiniin, sähkökaapeihin, roska-astioihin ja valaisinpylväisiin, ilman omistajan lupaa on kielletty. Luvattomat mainokset poistetaan ja mainostaja joutuu tästä edesvastuuseen.

NÄYTEIKKUNAT

Näyteikkunan tehtävä

Näyteikkunoiden perinteinen tarkoitus on esitellä liikkeen myyntiartikkeleita ja palveluita. Tällaiset “vanhanaikaiset” näyteikkunat sopivat erityisesti vanhaan kaupunkiympäristöön tuomaan viihtyisyyttä, mielenkiintoa ja tunnelmaa. Näyteikkuna toimii pääasiassa myynnin viestinnän välineenä, mutta ikkunassa voidaan jakaa myös monenlaista muuta tietoa. Näyteikkuna on myös olennainen osa rakennuksen julkisivua, joten sillä on merkitystä kaupunkikuvan muodostumiseen.

Ikkunateippaus

Näyteikkunoiden kehystämiseen ja somistamiseen voidaan käyttää ikkunateippausta. Teippauksen suunnittelussa tulee ottaa huomioon liikkeen ominaispiirteiden ja tuotteiden lisäksi koko rakennuksen ulkomuoto ja värit. Ikkunoiden umpeen teippaaminen ei ole suotavaa. Umpeen teipatut ikkunat saattavat vaikuttaa haitallisesti kaupunkikuvaan, ja varsinkin vanhojen rakennusten yhteydessä räikeät värikalvot pilaavat helposti katunäkymän. Vähäiselläkin teippimäärällä voidaan saavuttaa näyttävä lopputulos. Keveys ja oikea muoto ovat hyvän teippauksen avainsanoja. Ikkunoiden ulkopuolinen teippaus vaatii luvan.

MARKIISIT

Rakennusjärjestyksen määräykset

Katualueen puolella ikkunauurikoksuoksuoksuksen, eli markiisin, asentamista varten tarvitaan toimenpidelupa rakennusvalvonnasta. Suojus on kiinnitettävä tukevasti ja sen muodon, värityksen ja rakenteen on sopeuduttava ympäristöön.

Markiisien asentaminen

Keskusta-alueella markiisien silmiinpistävin piirre on valitettavan usein niiden kirjavuus ja epäyhtenäisyys. Hyvän kaupunkikuvan muodostumista edistää se, että rakennuksen kaikki markiisit ovat muodoltaan ja väritykseltään yhtenäisiä. Myös markiisien puhtaanapitoon tulee kiinnittää huomiota. Likaiset ja rikkinäiset markiisit tulee puhdistaa ja korjata. Toissijaisena vaihtoehtona on näiden poistaminen kokonaan. Markiiseja ei saa käyttää mainospintana, nimikylttinä kylläkin.

STANDIT

Standien sijoittamiseen tarvitaan maanomistajan lupa. Ne eivät saa haitata liikumista. Suositeltavaa on, että käytetään ympäristöön sopivia materiaaleja, helposti puhdistettavia pintoja ja omaperäistä grafiikkaa.

POSTILAATIKOT JA KIRJELUUKUT

Kirjeluukut

Haminan keskusta-alueen vanhojen rakennusten kirjeluukut on useimmiten sijoitettu varsinaiseen pääoveen. Kirjeluukku sulautuu hyvin vanhaan peiliovirakenteeseen, muodostaen osan oven koristeellisesta kokonaisuudesta. Vanhoissa kirjeluukuissa ei yleensä ole omistajan nimeä; sen sijaan luukun tarkoitusta on saatettu selvittää esim. "kirjeitä ja sanomia" -tekstillä.

Ulkonäköseikkojen lisäksi kirjeluukun etuihin voidaan lukea se, ettei "laatikko" täyty kiinteistönomistajan pitkänkään poissaolon aikana, ja että kirjeluukkuposti säästyy hyvin ilkvallan tuhoilta.

Postilaatikat

Nykyisen lisämaksuttoman postinkannon edellytyksenä on, että postilaatikko sijaitsee tontin sisäänkäynnin läheisyydessä. Koska kulku pääovelle monissa rakennuksissa on sisäpihan puolelta, ovat monet asunnonomistajat joutuneet kiinnittämään sisäänkäyntiportin viereen uuden postilaatikon. Suositeltavin ja toimivin ratkaisu on asentaa aitaan kirjeluukku tai -luukut, joihin liittyvät postilaatikat ovat sijoitettuna aitaan sisäpihan puolelle.

Mikäli kirjeluukun sijasta joudutaan valitsemaan postilaatikko, tulee postilaatikon valinnassa kiinnittää huomiota laatikon valmistusmateriaaliin ja sen kestävyYTEEN. Modernit muoviset laatikat eivät istu luontevasti puukaupunkimiljööseen. Tämän sijaan kannattaa suosia muita, rakennuksen julkisivumateriaaleista valmistettuja malleja.

Postilaissa asetetaan lisäksi omat ohjeet ja rajoitukset postilaatikoiden sijoittamiselle. Epäselvissä tilanteissa asian ratkaisee rakennusvalvontaviranomainen.

TALOJEN NIMET

Vaikka Haminan taloilla ei yleensä olekaan erityisiä 'virallisia' nimiä, esim. Vanhan Rauman malliin, on vanhan keskustan taloilla yleensä kuitenkin jokin yleisesti tunnettu kutsumanimi, joka tavallisesti viittaa talon entiseen omistajaan. Se on voinut siten myös muuttua, jos talon uusi omistaja on ollut vähintään yhtä tunnettu haminalainen kuin entinenkin nimenantaja. Monet Haminan keskustan vanhoista taloista tunnetaan useammalla nimellä, jotka kaikki ovat omaan aikaansa sidottuina yhtä oikein. Tällaisen nimeämisperusteen mukaisesti talon nimi Haminassa tavallisesti onkin genetiivimuodossa (nimihän on tullut omistajaltaan). Uudempaan kerrostumaan kuuluvat asunto-osakeyhtiöiden nimet, jotka edustavat jo aidommin varsinaisia talon nimiä samaan tapaan kuin esim. Helsingin vanhojen kivitalojen nimet, jotka usein on myös ikuistettu talon julkisivuun.

Arvilommin talo
Uusrokokoo
1849 / 1859

Haminan yhteislyseo
Funktionalismi
1939

Haminalainen ja samalla yleiseurooppalainen tapa käyttää talonnimiä on paikallisesti ja paikallishistoriallisesti arvokas perinne, jonka ei pidä antaa katketa. Nimi edustaa identiteettiä ja talolle annettu nimi edustaa tunnetta kuulua johonkin sellaiseen paikkaan, jolla jo on oma historiallinen perinne, ei pelkästään postiosoite.

Edellisen pohjalta päämääränä voisikin pitää että Haminan historiallisten ja myös uudempien talojen julkisivuun voitaisiin laittaa kilpi, joka nimen kautta kertoisi jotain talon omistajista ja samalla sen historiasta, sekä sisältäisi myös informaatiota talon rakentamisajankohdasta sekä sen edustamasta arkkitehtonisesta tyyliuunnasta. Tällainen kilpi palvelisi paitsi kaupungin ja talonomistajien 'johonkin kuulumisen' tunnetta, myös ulkopuolisia antamalla tuntuman siitä että valokuvaan ikuistetun kauniin julkisivun takana on oma historia, ihmisiä, elämää.

Ajallisesti Haminan säilynyt rakennushistoria on varsin lyhyt ja siten myös sen rakennusten edustamat tyyliuunnat ovat kohtuullisen yhteisiä. Tällöin taloja edustavat nimikilvet on myös mahdollista tehdä siten että yksi ainoa malli soveltuu kaikkiin. Tällainen malli on esim. yksinkertainen peltinen emaloitu kilpi, jossa on musta teksti valkoisella pohjalla.

VANHOJEN RAKENNUSOSIEN KIERRÄTYS

Rakentamisessa sekä purkutöissä tulee huolehtia syntyvän rakennusjätteen käsittelystä sekä käyttökelpoisten rakennusosien hyväksi käyttämisestä. Hyödynnettäviä rakennusosia ovat esim. ovet, ikkunat, tiilet, uunit, uuninluukut, listat, valaisimet, kaapistot yms. joita voidaan kierrättää uudelleenkäyttöä varten.

Rakennus- ja purkuosista huolehtiminen on rakentajan tai purkutöiden suorittajan vastuulla. Rakennusosien kierrätystä varten on olemassa erilaisia organisaatioita, joiden kautta kierrätys voidaan järjestää.

Vanhoja ja uusvanhoja rakennusosia löytyy mm. seuraavilta toimijoilta:

www.haminanrakennuspuoti.fi (Haminassa)

www.rakennusapteekki.fi (Raaseporin Billnäsissä)

www.metsankylannavetta.fi (Hämeenlinnassa)

www.porvoonwanharautakauppa.fi (Porvoossa)

www.roseborg.fi (Loviisassa)

Vanhoja rakennusosia löytyy tavallisesti myös kierrätyskeskuksista.

KULKUVÄYLÄT

AJORADAT, JALKAKÄYTÄVÄT, REUNAKIVET

Ajoratojen, jalkakäytävien ja torien päällysteet

Yleisin päällystysmateriaali sekä ajoradoilla että jalkakäytävillä on asfalttibetoni. Asfalttibetonilla on monia käytännön etuja, mutta se ei sovi kaikkialle historialliseen miljööseen.

Haminassa on ollut ennen joitakin kenttäkivettyjä katuosuuksia, mutta nykyisin luonnonkivipäällystettä on vain muutamissa paikoissa, esimerkiksi Raatihuoneentorilla ja Lappeenrannan portin vartiorakennuksella.

Hiekkapintaa ei keskustan kaduilla enää juurikaan ole. Nykyaikaista betonikiveystä on käytetty Kauppatorilla ja linja-autoaseman jalkakäytävillä. Asfalttia vanhempi jalkakäytäväpäällyste on valettu betoni, jota on vielä Haminassa runsaasti. Tämä päällystetyyppi on yhtenäisenä valuna usein valitettavan huonossa kunnossa. Valettu betonipäällyste on toteutettu usein ilman erillistä reunakiveä, mikä on altistanut reunit murtumille. Betonivalun yhteydessä on myös oltava erityisen tarkka, ettei sotketa katuun rajautuvaa rakennuksen vanhaa kivijalkaa. Valetun betonin käyttö perustuu sen käytön aloittamiseen Haminan keskustassa 1930-luvulla. Sitä vanhemmat päällysteet nupukivi ja sora koetaan nykypäivänä epäkäytännöllisiksi kaupungin katumiljöössä ja toisaalta uudemmat päällysteet, kuten betonikiveys ja asfaltti, eivät aina sovellu uusina päällystetyyppeinä historialliseen ympäristöön. Ohjeena on pidetty, että Isoympyräkadun sisäpuoliset jalkakäytävät ovat valubetonipäällysteisiä.

Valmiit betonilaatat on nuorempi päällystetyyppi. Se kestää edellistä paremmin routimista ja on helpompi korjata. Betonilaattojen soveltuvuutta ympäristöönsä tulee kuitenkin harkita tarkoin. Kuten ulkomainonnan kohdallakin, myös päällysteen tulisi olla rakennuksen aikakauden ja tyylin mukainen. Jos ainoa vaihtoehto päällysteeksi on betonikiveys, kannattaa uudemmassa betonikivituotannosta valita antiikki- tai patinakiveksi kutsuttu betonikivimalli, joka erityisesti sopivan sävyisenä, jäljittelee luonnonkivipäällystettä ja sopii joissain kohdin vanhempaankin miljööseen.

Jalkakäytävien reunakivet

Yleisin reunakivi on luonnonkivestä veistetty graniittinen reunakivi, jonka pinnat on lohkottu, sekä esiin jäävät pinnat joko ristipäähakattu tai poltettu. Graniittista reunakiveä käytetään erilaisten päällysteiden yhteydessä ja se on isokokoisena kestävä. Graniittisen reunakiven kokoista, leveää betonikiveä, on myös paikoin käytetty. Kapea betoninen reunakivi on usein käytetyistä malleista. Betonista reunakiveä on saatavilla upotettua tai liimattavaa mallia, ja erilaisilla viisteillä. Betonin ongelma on huono kestävyys. Varsinkin asfaltin päälle liimattavat betoniset reunakivet kestävät huonosti autojen ja erityisesti lumiauran töytäisyä. Luonnonkivi sopii paremmin vanhaan kaupunkiin. Keskuksialueella tulisi ehdottomasti käyttää ainoastaan graniittista reunakiveä. Kotimaista graniittia tulisi suosia. Se on kestäväntä ja väriltään luonnollisinta sopien parhaiten ympäristöönsä.

Reunakivien käytetyt materiaalit ja mittasuhteet, kuten myös päällysteiden, tulisi ilmentää kaupunkitilan luonnetta. Reunakiven materiaalit ja mittasuhteet ilmentävät myös, onko alue julkinen vai yksityinen. Pelkkää asfaltista tehtyä luiskausta tulee käyttää vain väliaikaisena ratkaisuna.

Liikkumisen esteettömyys

Vammaisneuvosto on kartoittanut Haminassa mm. keskustan kulkuväylät ja pääsyn sen palvelurakennuksiin. Haminassa on laadittu 2000 -luvun alussa vammaispoliittinen ohjelma sekä video liikkumisen esteistä Haminan keskustassa.

KADUNVARSI-ISTUTUKSET

Ympyräkatuihin rajoittuvissa kortteleissa on asemakaavan määräysten mukaan istutettava lehtipuita niille tonttien kadunpuoleisille rajoille, joita ei rakenneta tai käytetä liikenteeseen tontille. Nämä istutukset eivät poista aidan tarvetta.

Puut ja pensaat täydentävät osaltaan puukaupungin suljettua katukuvaa. Tonttiaidan viereen (sisäpuolelle) istutettuina ne katkaisevat näkymän kadulta tontille. Myös katualueilla on paikoin bulevardityyppisesti puurivejä.

Asemakaavakartassa saatetaan määrätä kaava-alueen puista mm. seuraavaa:

○ = istutettava puu

⊗ = kaupunkikuvallisesti arvokas, suojeltava puu

VALAISTUS

KESKUSTAN VALAISTUKSEN YLEISSUUNNITELMA

Haminan keskusta-alueen valaistuksen yleissuunnitelma ja valaistussuunnitelma on valmistunut vuonna 2003 (Valolaterna 2003). Valaistuksella on tarkoitus korostaa mm. historiallisesti arvokkaiden rakennusten ja linnoitusmuurien merkitystä kaupunkirakenteessa. Suunnitelmaa on toteutettu keskustan katujen ja merkkirakennusten osalta 2000 -luvun ensimmäisen vuosikymmenen aikana.

PIHAPIIRIEN VALAISTUS

Yksityisillä pihoilla valaistus tuo turvallisuutta ja tunnelmaa pimeinä vuodenaikoina. Valaistuksen määrää ja valaisimien sijoitusta ja ulkonäköä on harkittava tarkoin. Historiallisen keskustan umpipihat ovat kooltaan melko pieniä, ja usein koko pihan valaistukseksi riittää sisäänkäyntien yhteyteen sijoitetut seinävalaisimet. Vanhoissa pihapiireissä tulisi pyrkiä käyttämään ainoastaan seinävalaisimia ja saamaan niiden avulla riittävä valaistus koko piha-alueelle. Keskustassa korkeat katuvalaisimet antavat valoa yksityispihoillekin. Jos pylväsvalaisimia on käytettävä, ne tulee sijoittaa pihan toiminnallisiin kohtiin ja mieluummin istutuksien yhteyteen, jolloin esimerkiksi pimeinä syysiltoina pihaa valaistaan epäsuorasti kasvillisuuden kautta. Suosittelavia vanhoihin pihapiireihin sopivia valaisinmalleja ovat ns. lyhty- ja trumpetti-mallit. Värinä esim. musta tuo mielikuvan vanhasta materiaalista, valuraudasta, ja sopii esim. sisäänkäyntien ylle asennettujen rautapeltisten katoksien kanssa hyvin yhteen.

JULKISTEN TILOJEN KALUSTEET

PUISTONPENKIT, ROSKAKORIT JA PYÖRÄTELINEET

Ulkokalusteet ovat tärkeitä tavallisen kaupungilla liikkujan mukavuuden kannalta.

Haminan keskustan Kesäpuisto on talvellaikin hyvin varustettu, mutta on katuja, joilla mm. roskakoreja ei näy. Roskia kertyy eniten siellä, missä ihmiset eniten liikkuvat. Penkit kuuluvat lähinnä puistoihin ja aukioille, eikä pyörätelineitäkään tarvita joka kulmalle.

Kadunkalusteissa tulisi suosia malleja, materiaaleja ja värejä, jotka sopivat kyseiseen ympäristöön. Avainasioita malleja valittaessa ovat ajattomuus ja yhtenäisyys. Helpoin ja varmin tapa on valita jokin sopiva mallisto, johon kuuluu niin penkkejä, pöytiä, roska- ja istutustas-tioitakin, ja johon löytyy myös esim. yhteensopivia ajoesteitä ja myös mahdollinen valaisinmalli. Tällöin varmistetaan, että kaikki kalusteet sopivat keskenään yhteen. Kalusteiden määrässä suhteessa kalustettavan ulkotilan laajuuteen kannattaa kuitenkin olla maltillinen ja hankkia kalusteita vain tarpeen mukaan.

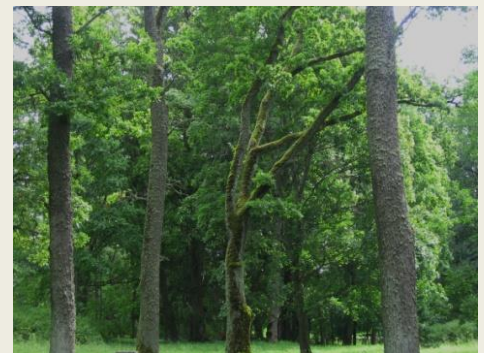
ISTUTUKSET

KASVIEN VALINTAPERUSTEET

Valintaperusteet voidaan jakaa kolmeen ryhmään: istutusten käyttötarkoitus, kasvu- paikkatekijät ja kasvien ominaisuudet. Neljännessä ryhmässä on muita kasvien valintaan vaikuttavia seikkoja, kuten hinta, muoti, yksilölliset toiveet ym.

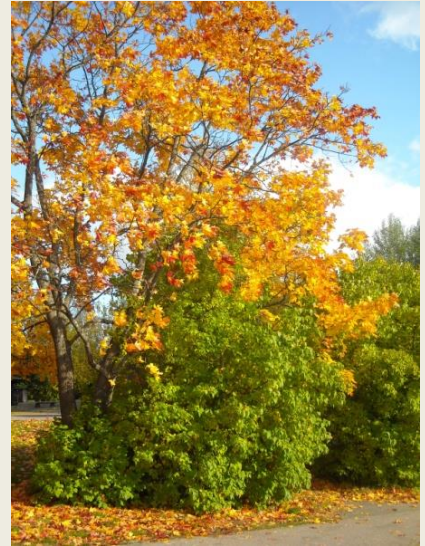
Kasvien käyttötarkoitus

Hyvä suunnittelu ja asiantuntijan tekemä puutarhasuunnitelma ovat hyväksi avuksi. Suojaistutuksia tarvitaan näkö-, tuuli-, pöly- tai melu-suojaksi. Vain harvat lajit sopivat leikatuiksi pensasaidoiksi. Myös taustaistutukset ovat usein tarpeen. Yksittäiskasviksi voidaan istuttaa näyttäviä kasveja. Maanpeitteeksi sopivia lajeja on luonnonperennoissa ja matalissa pensaisissa. Kivikkoistutuksiin valitaan matala- kasvuisia pensaita, varpuja ja havupuiden kääpiömuotoja perennoihin kuuluvien kivikkokasvien lisäksi. Kujannepuut ovat kasvien erikoiskäyttömuoto, esim. koivu, lehmus. Monikäyttökasvit, syötävähedelmäiset puut ja pensaat pitäisi ottaa enemmän huomioon varsinkin kotipihojen suunnittelussa.

Kasvupaikka

Eri kasvit eroavat toisistaan kasvupaikkavaatimustensa perusteella. Kasvupaikan valo-olot, valoisuus ja varjoisuus ovat tärkeitä kasveja valittaessa. Kasvu paikan kosteusoloilla on myös tärkeä merkitys. Maaperän laatu on myös tiedettävä. Useimmat viljellyt puut ja pensaat ovat alkuaan viljavan, kalkkipärisen lehtomaan kasveja.

Kalkituksella ja lannoituksella on suuri merkitys kasvien talvehtimisen kannalta. Kasvupaikan tuulisuus saattaa rannikolla olla yksi kasvivalintaan vaikuttava tekijä, kuten myös lumi-peite, joka eteläisellä rannikkoalueella tulee usein myöhään.

Kasvien ominaisuudet

Talvenkestävyys on tärkeitä ominaisuuksia, joita vaadimme koristekasveilta. Kasvien loppullinen korkeus, kasvunopeus ja tilantarve unohdetaan liian usein käytännössä. Kasvien terveyteen pitää kiinnittää huomiota. Myös kasvien myrkyllisyyteen on alettu kiinnittää huomiota. Kasvin ulkonäkö, sen koristeellisuus, vaikuttaa paljon kasvivalintoihimme. Kasvutapa, lehdet, kukinta ja hedelmät vaikuttavat kasvin ulkonäköön. Kukkiin kiinnitetään ehkä eniten huomiota, mutta kukinnan kestolla ja ajoittumisella on värien lisäksi myös merkitystä.

Muita kasvivalintaan vaikuttavia tekijöitä

Hinta on tärkeä valintaperuste mutta tärkeämpi valinta kriteeri on hankkia kestäviä kotimaisia taimia ja suosia perinnekasveja. Tästä usein johtuu, että ostetaan useampaa lajia, mutta vain yksin kappalein. Kasvivalinta keskittyy usein myös muutamiin harvoihin kasveihin, yleensä muotikasveihin.

KORISTEPUUT JA -PENSAAT, HAVUT

Havupuuta istutetaan keväällä ja syysistutus elo-syyskuussa. Paakun ympärillä olevan suojakankaan solmut avataan vasta, kun taimi on asetettu istutuskuoppaan ja ympärys tuettu löysällä mullalla. Paakkukangas saa jäädä paikoilleen, että paakku säilyisi ehjänä. Havupuut eivät siedä runsaasti kalkittua ja lannoitettua maata. Runsas kastelu heti on välttämätöntä ja jatkossakin on kastelusta huolehdittava. Istutussyvyys on sopiva, kun paakun yläreunan päälle tulee multaa 2-3 cm. Multa tiivistetään kastelun ja kuopan täytön jälkeen.

Okakuusi, *Picea pungens*

Hyvin säännöllinen ja jäykkäkasvuinen kuusilaji. Oksat vaakatasossa ja kerroksittain. Neulaset kovia ja pistäviä, vihreitä. Vaatii avoimen kasvupaikan. 20 m.

Serbiankuusi, *Picea omorica*

Erittäin tuuhea ja kapealatvainen kuusilaji, jonka neulaset alapuolelta hopeisia, päältä voimakkaan vihreitä. Kestävä. 8-20 m.

Koreankuusi, *Picea koraiensis*

Muistuttaa kotimaista kuusta, mutta on kapeampi. 8-20 m.

Makedonianmänty, *Pinus peuce*

Sembramäntyä muistuttava pitkä- ja tuuheaneulasinen mänty. Yleensä kapealatvuksinen ja vanhanakin koristeellinen. Pitkät, koristeelliset kävyt. 20 m.

Sembramänty, *Pinus cembra*

Vanha, tunnettu, tuuhea ja pitkäneulasinen laji. Vaatii tuoreen, runsasmultaisen kasvupaikan ja tilaa ympärilleen. 8-18 m.

Harmaapihta, *Abies concolor*

Hyvin pitkäneulasinen ja tuuhea havupuu. Yleisväritys harmahtava. Menestyy kuivillakin paikoilla. 10-20 m.

Japaninpihta, *Abies veitchii*

Neulaset päältä raikkaan vihreitä, alta hyvin hopeisia, säännöllisen kampamaisessa asennossa. Koristeellinen. Tuoreille paikoille. 10 -20 m.

Kataja, *Juniperus communis*

Kotimainen pensasmainen kataja on kaunis aina vihreä pensas avoimella paikalla. Korkeus 0,5-6 m.

Pilarikataja, *Juniperus communis 'Suecica'*

Isokasvuinen, kasvutavaltaan kapea kataja. Parhaimmillaan useamman katajan ryhmänä tai muiden havukasvien yhteydessä. Korkeus 3 - 7 m.

Sinikataja, *Juniperus squamata 'Meyeri'*

Suojaisen paikan tarvitseva sinivihreä katajalajike. Korkeus 0,5 - 1,0 m.

Tuivio, *Microbiota decussata*

Talvenkestävä, maanmyötäisesti kasvava peittokasvi. Neulaset punertuvat talvella, mutta väri palautuu keväällä. 15 - 30 cm.

Pesäkuusi, *Picea abies 'Nidiformis'*

Leveäkasvuinen tavallisen kuusen kääpiömuoto. Sopii avoimelle paikalle muiden havupensaiden tai kivikkokasvien seuraan. 0,5 - 1,0 m.

Kartiovalkokuusi, *Picea glauca 'Conica'*

Kasvutavaltaan kauniin kartiomainen kuusilajike. Erittäin arka kevättauringon paahteelle. 0,5 - 1,0 m.

Kääpiövuorimänty, *Pinus mugo 'Pumilio'*

Pieniin puutarhoihin sopiva vuorimäntylajike. Korkeus 0,5 - 1,0 m.

Japanimarjakuusi, *Taxus cuspidata*

Kasvutavaltaan epäsäännöllinen havupensas, joka menestyy parhaiten puolivarjoisalla kasvupaikalla. 2 - 4 m.

Kartiomarjakuusi, *Taxus x media 'Hicksii'*

Tummanvihreä, tiheä- ja kartiomainen marjakuusilajike. Marjakuusista kestävin. Kestää leikkausta. Korkeus 1 - 2 m.

Kanadantuija, *Thuja occidentalis*

Tunnetuin ja kestävin tuijalajike. Leveähkö latvus. Puu; 3-12 m.

Kartiotuija, *Thuja occidentalis 'Holmstrup'*

Kasvutavaltaan kartiomainen tuijalajike. Lajike "Smaragd(timanttituija)" on tätäkin pienempi- ja tuuheakasvuisempi. Korkeus 0,5 - 2 m.

Pallotuija, Thuja occidentalis 'Globosa'

Kanadantuijan pallomainen lajike. Sopii muiden havupensaiden yhteyteen ja kivikkopuutarhaan. Korkeus 0,5 - 1 m.

Kanadanhemlokki, Tsuga canadensis

Suojaisen kasvupaikan vaativa, meillä yleensä vain pensasmaisena pysyvä, havukasvi. 4 - 5 m.

KORISTEPUUT, LEHTIPUUT

Puilla on omat tehtävänsä. Ne eivät ole pelkästään koristeita. Niiden avulla saamme näkö-, tuuli-, pöly- tai melusuojaa. Jo yksi iso puu liittää rakennukset luontevasti maisemaan ja antaa ryhtiä näkymälle. Puiden sijoittaminen on tarkoin harkittava. On otettava huomioon kasvupaikan laatu, puun lopullinen koko ja kasvunopeus. Puiden erikoismuotoja, kuten pilari- ja riippamuotoja on syytä käyttää harkiten.

Keskustan yleisimmät puulajit:

Balkanin hevoscastanja, Aesculus hippocastanum
Kasvaa parhaiten tuoreilla ja ravinteisilla mailla. Kukkii näyttävän aluksi valkoisin kukin 20-30 cm:n pituisin kukinnoin. 8-15 m.

Vaahtera, Acer platanoides

Kasvaa parhaiten lihavilla ja ilmavilla mailla. Savimaassa vaahtera kituu. Kasvu on nopea. Nuoret vaahterat menestyvät isompien puiden allakin, mutta varttuneet puut tarvitsevat kohtuullisesti valoa. 10 -20 m.

Mongolianvaahtera, Acer subsp. ginnala

Kasvaa kuivilla paikoilla ja myös märillä, soraisilla ja hiekkaisilla rannoilla. Voimakkaan punainen syysväritys. 3-6 m.

Lehmus, Metsälehmus *Tilia cordata* ja puistolehmus 'Siivonen', *Tilia x vulgaris*
Menestyvät sekä valossa että varjossa. Ilmava kasvualusta ja ravinteet varmistavat lehmuksen hyvän kasvun. Lehmus sietää hyvin ilman saasteita ja sitä voi leikata puun siitä kärsimättä. 15-30 m.

Lehtosaarni, Fraxinus excelsior

Menestyy sekä valossa että varjossa. Viihtyy tuoreillakin paikoilla ja on nopeakasvuinen ja helppoja kasvattaa. Sietää leikkaamista vaikka ei tarvitse sitä. 15-25 m.

Rauduskoivu, Betula pendula

Koivu on valopuu. Se tarvitsee kaikissa kehitysvaiheissaan valoa eikä se menesty hyvin toisten puiden alla. Muuten koivu on ympäristönsä suhteen vaatimaton puulaji, viihtyy hyvin kuivilla hiekka- ja moreenimailla. Käyttöä rajoittaa koivun ahneus vedelle ja ravinteille. Varttuneiden koivujen läheisyydessä eivät vaateliaat kasvit menesty. 15-25 m.

Metsätammi, Quercus robur

On kasvupaikkansa suhteen vaatimaton puulaji. Menestyy kallioisillakin paikoilla, mutta komeimmat tammet kasvavat tuoreilla, lihavilla mailla. Nuorena sietää varjoa, mutta vartuttuaan on valopuu. Tammen kasvu on aluksi hidasta, mutta nopeutuu myöhemmin. Vanhemmiten tarvitsee paljon kasvutilaa. 10-20 m.

Vuorijalava, Ulmus glabra

Vaatii kasvualustakseen kalkkipitoisen maan. Kasvupaikan tulee olla kostea. Nuoret jalavat menestyvät varjossakin ja kasvavat myös suurempien puiden alla. 15-25 m.

Marjaomenapuut, koristepuut ja muut hedelmäpuut

tarvitsevat valoisan ja lämpimän kasvupaikan sekä tuoreen kasvualustan. Ne ovat hyvin käyttökelpoisia puita pientalojen pihossa yksinäänkin, kerrostalojen pihossa suurempikasvuisten puiden rinnalla. Marjaomenapuilla on monta kukoistuskautta; kevään kukinta, syysväri ja marjat syystalvella. Koristearvoonsa nähden marjaomenapuut ovat vähään tyytyviä puita. Puut täytyy suojata myyriä ja jäniksiä vastaan.

Marjaomenapuu, Malus baccata

Kasvaa vanhemmiten leveälatvuksiseksi, runsas kukinta. 4-8 m.

Paratiisiomenapuu, Malus Prunifolia -Ryhmä 'Dolgo', 'Erstaa', 'John Downie'.**Purppuraomenapuu, Malus Purpurea-Ryhmä 'Aamurusko', 'Hopa', 'Kadetti', 'Rixi'**

Ruusuorapihlaja, *Crataegus x media 'Paul's Scarlet'*

Komea pikkupuu on talvenarka, kannattaa istuttaa suojaisille paikoille. 3-4 m.

Helmiorapihlaja, *Crataegus x mordenensis 'Toba'*,

Talvenkestävämpi pikkupuu. 2-4 m.

Rusotuomipihlaja, *Amelanchier lamarckii*,

Terve, pitkäikäinen pikkupuu. Kukkii runsaasti valoisalla paikalla, kun maa on multavaa, hikevää ja ravinteikasta vaikka on vaatimaton maanlaadun suhteen. 3-5 m.

Sirotuomipihlaja, *Amelanchier laevis*

Terve, pitkäikäinen pikkupuu. Kukkii runsaasti valoisalla paikalla, kun maa on multavaa, hikevää ja ravinteikasta vaikka on vaatimaton maanlaadun suhteen. 2-4 m.

Riippahernepensas, *Caragana arborescens 'Pendula'*

Hernepenssaalle vartettu yksirunkoinen riippapuu jolla riippuvat oksat ja lehdet kuin siperianhernepensaalla. Viihtyy niin kuivassa kuin tuoreessakin kasvupaikassa. 2-3 m.

Sulkahernepensas, *Caragana arborescens 'Lorbergii'*

Vapaasti kasvava pikkupuu, rihmamaisen kapeat lehdykät. Kukkii runsaasti kun versojen kärkiä ei leikata jatkuvasti pois. 2-3 m.

Hapankirsikka, *Prunus cerasus*

Pieniä ja ohutoksaisia puita. Runsas kukinta. Vaatii lämpimän ja valoisan kasvupaikan, maan on oltava läpäisevää, tuoretta ja melko ravinteista. 2-3 m.

Luumupuu, *Prunus domestica*

Pikkupuu joka viihtyy lämpimällä ja valoisalla paikalla, ja jolla on hillitty kasvutapa ja runsas kukinta. 2-5 m.

Virginiantuomi, Prunus virginiana

On vastustuskykyinen tuomenkehrääjakoille ja talvenkestävä Lappiin asti. Viihtyy auringosta puolivarjoon, tuoreilla ja runsasravinteisilla kasvupaikoilla. 2-9 m.

Tuohituomi, Prunus maackii

Auringosta puolivarjoon, viihtyy parhaiten tuoreilla, ravinteisilla ja märillä kasvupaikoilla 5-10 m.

Tataarivaahtera, Acer tataricum

Kaunis pikkupu. Kukki kesäkuun loppupuolella. Viihtyy aurinkoisilla kasvupaikoilla mutta myös puolivarjoisillakin. 3-6 m.

KORISTEPENSAAT**Mongolianvaahtera, Acer ginnala**

Koristeelliset, 3-liuskaiset lehdet, loistava syysväri. Yksittäis-, ryhmä- ja suoja pensas. Korkeus 3 - 6 m.

Rusotuomipihlaja, Amelanchier lamarckii

Pystykasvuinen, runsaskukkainen, terve ja talvenkestävä, myös kuivalla paikalla menestyvä suoja- ja aidanpensas. Korkeus 2 - 6 m.

Sirotuomipihlaja, Amelanchier laevis

Kukkii keväällä aikaisin valkoisin kukin. Lehdet puhjetessa punertavat, syysväritys oranssinpunainen. Korkeus 3 - 6 m.

Koristearonia, Aronia x prunifolia

Kukat valkoiset; marjat mustat, syötävät. Lehdet soikeat, kiiltävät, tummanvihreät. Syysväri ruskeanpunainen. Yksittäis-, suoja- ja aidanpensas. Korkeus 2 - 3 m.

Siperianhernepensas, Caragana arborescens

Leikatuksi pensasaidaksi, aidanteeksi ja pensasryhmiin sopiva koristekasvi. Viihtyy hyvin myös kuivilla paikoilla. 2 - 6 m.

Sulkahernepensas, Caragana arborescens 'Lorbergii'

Siperianhernepensaajan lajike, jolla kapealiuskaiset lehdet. Sopii yksittäispensaaksi paahteiselle paikalle. 2 - 4 m.

Valkokirjokanukka, Cornus alba 'Argenteomarginata'

Lehdet valkokirjavat. Näyttävä yksittäispensaana sekä muiden pensaiden joukossa pensasryhmissä. 2 - 3 m.

Korallikanukka, Cornus alba 'Sibirica'

Oksat kirkkaan korallinpunaiset, koristeelliset. Siniset marjat. 2 - 3 m.

Euroopanpähkinapensas, Corylus avellana

Korkea- ja pystykasvuinen suoja- ja taustapensaaksi sopiva pensas. Pähkinät syötäviä. Kukkii aikaisin keväällä keltaisin norkkokukkinoin. 2 - 5 m.

Euroopantuhkapensas, Cotoneaster integerrimus

Leveäkasvuinen pensas ryhmiin ja aidanteisiin kuiville paikoille. Lehdet tummanvihreät, alta valkokarvaiset. 1 - 1,5 m.

Kiiltotuhkapensas, Cotoneaster lucidus

Kiiltävän vihreä, tiheä lehdistö. Sopii aidanteeksi, pensasaidaksi ja pensasryhmiin. Saattaa savi- maassa kärsiä taudeista. 1 - 2 m.

Aitaorapihlaja, Crataegus grayana

Yleinen aitakasvi leikatuissa pensasaidoissa. Myös yksittäiskasviksi ja korkeisiin aidanteisiin ja pensasryhmiin. 2 - 4 m.

Koreanonnenpensas, Forsythia ovata

Kestävin meillä menestyvistä onnenpensaista. Ankarina talvina tämänkin lajin kukkanuput saattavat palettua. Kukkii ennen lehtien puhkeamista keltaisin kukin. 1 - 1,5 m.

Tyrni, Hippophae rhamnoides

Harmaalehtinen, piikkinen pensas. Viihtyy aurinkoisella ja kuivalla paikalla. Syötävät, erittäin C-vitamiinipitoiset marjat. 1 - 5 m.

Pallohortensia, Hydrangea arborescens

Syyskesällä valkoisin, pallomaisin kukinnoin kukkiva tiheäversoisen pensas. Voidaan leikata keväällä voimakkaasti kukinnan siitä kärsimättä. 1 - 1,2 m.

Sysshortensia, *Hydrangea paniculata* 'Grandiflora'

Komea alkusyksystä kukkiva yksittäispensas. Sopii myös pensasryhmiin ja aidanteeksi. 2 - 3 m.

Sirokuusama, *Lonicera x bella* 'Sakura'

Vaaleanpunakukkainen. 2 - 4 m.

Kaljukultasade, *Laburnum alpinum*

Komeimpia meillä menestyvistä koriste pensastaista. Keltaiset kukat pitkissä riippuvissa kukinnoissa. Myrkyllinen. 3 - 5 m.

Kaunokuusama, *Lonicera x bella* "Zabelii"

Pystyoksainen, runsaskukkainen pensas pensasryhmiin ja aidanteeksi. 2 - 4 m.

Sinikuusama, *Lonicera caerulea*

Kestävä, tiheäkasvuinen suoja-, aidanne- ja ryhmäpensas. Vaatimaton kasvupaikan ja maanlaadun suhteen. 1 - 1,5 m.

Mahonia, *Mahonia aquifolium*

Viihtyy parhaiten varjoisilla paikoilla. Lehdet ikivihreät, kiiltävät. Kukkii keväällä keltaisin kukin. 0,3 - 0,5 m.

Marjaomenapensas, *Malus toringo* var. *sargentii*

Leveäkasvuinen, runsaasti valkoisin omenankukin kukkiva pensas. Sopii yksittäis-, ryhmä- ja aidan-nepensaaksi. 1 - 2,5 m.

Pihajasmike, *Philadelphus coronarius*

Leveäkasvuinen, tuuhea pensas. Kukat valkoiset voimakastuokuiset. Sopii pensasryhmiin ja aidanteeksi. 1,5 - 2,5 m.

Pikkujasmike, *Philadelphus x lemonii*

Metsämansikalle tuoksuvat valkoiset kukat. 1,5 m.

Lännenheisiangervo, *Physocarpus opulifolius*

Tiheä- ja nopeakasvuinen pensas. Vaatimaton kasvupaikan suhteen. Hyvä suojapensas pensasryhmiin. Kukinto kellanvalkea. Punalehtinen purppuraheisiangervo 'Diabolo'. 1 - 2 m.

Pensashanhikki, *Dasiphora fruticosa* 'Goldinger'

Kestävä, runsaskukkainen. Suuret keltaiset kukat. Korkeus 1 m.

Nukka-alppiruusu, *Rhododendron Smirnowii*-ryhmä

Kotimaisia alppiruusulajikkeita tumman punaviolettikukkainen 'Hellikki, valkokukkainen 'Pohjolan tytär'. 1,5 - 2 m.

Marjatan alppiruusu, *Rhododendron Tigerstedtii*-Ryhmä

Kotimaisia, kestäviä alppiruusulajikkeita. kirkkaan vaaleanpunainen 'Haaga', vaaleanpunakukkainen, oranssikuvioinen 'Helsinki University', valkokukkainen, vaaleanvihreäkuvioinen 'St Michel', valkokukkainen, ruskealaikkuinen 'P.M.A.Tigerstedt' ja punertavasta valkoiseksi muuttuva 'Kullervo'. 1,5-2 m.

Kevätazalea, *Rhododendron x fraseri*

Kesävihanta, runsashaarainen pensas, runsas vuosittainen ruusunpunaisenvioletti kukinta, talvenkestävä. 0,5 - 1 m.

Japaninazalea, *Rhododendron molle* subsp. *japonicum*

Kesävihanta, kookkaat oranssit, vaalean- tai tummanpunaiset kukat lajikkeesta riippuen, menestyy vain eteläisimmässä Suomessa. 1 - 1,5 m.

Taikinamarja, *Ribes alpinum*

Tiheäoksainen pensas. Sopii leikatuksi pensasaidaksi, aidanteeksi tai pensasryhmiin. Vaatimaton kasvupaikan suhteen. Punaiset marjat. 0,5 - 1,5 m.

Tuoksuvatukka, *Rubus odoratus*

Tiheäversoinen ja isolehtinen. Erinomainen suoja pensas, kukat isot vaaleanpunaiset. 1,5 - 2 m.

Terijoensalava, *Salix fragilis* 'Bullata'

Tiheä, pallomainen, tiheähaarainen yksittäis-, ja aidannepensas. 3 - 8 m.

Kääpiöpunapaju, *Salix purpurea* 'Nana'

Tiheäversoinen paju aidanteisiin ja ryhmiin. Versot purppuranpunaiset. Lehdet sinertävän vihreät. 0,5 - 1 m.

Viitapihlaja-angervo, *Sorbaria sorbifolia*

Sirolehtinen, valkokukkainen, tiheäkasvuinen pensas. Sopii niin aidanteeksi, pensasryhmiin ja suojapensaaksi niin aurinkoon kuin puolivarjoon. Ei murru lumen painosta. 1 - 2 m.

Koivuangervo, *Spiraea betulifolia*

Matalakasvuinen pensas yksittäiskasviksi kivikkoryhmään havupensaiden yhteyteen tai matalaksi aidanteeksi. Kukat valkoiset, oranssinpunainen syysväri. 0,5 - 1 m.

Idänvirpiangervo, *Spiraea chamaedryfolia*

Tuuhea, terve ja kestävä pensas. Oksat hieman nuokkuvia. Kukat valkoiset. Sopii pensasryhmiin, aidanteisiin ja suojapensaaksi. Ei vaatelias kasvupaikan suhteen. Korkeus 1 - 1,5 m.

Norjanangervo, *Spiraea* 'Grefsheim'

Siro, nuokkuva valkokukkainen pensas. Runsas kukinta. Vähäiset kasvupaikkavaatimukset. Sopiva yksittäispensaaksi, pensasryhmiin ja aidanteeksi. 1 - 1,5 m.

Ruusuangervo, *Spiraea japonica* 'Froebelii'

Matala, leveähkö pensas. Kukat tummanruusunpunaisia. Voidaan leikata vuosittain kukinnan siitä kärsimättä. 0,5 - 1 m.

Pikkuseppelvarpu, *Stephanandra incisa* 'Crispa'

Matala, rento ja tiheäversoinen verhopensas aurinkoisille tai puolivarjoisille paikoille. 0,3 - 0,5 m.

Valkolumimarja, *Symphoricarpos albus* var. *laevigatus*

Ohut- ja tiheähaarainen pensas. Vaaleanpunaiset kukat. Isot, valkoiset marjat koristavat pensasta myöhäissyksyyn. Myrkyllinen. Muodostaa tyviversoja. 1 - 1,5 m.

Pihasyreeni, Syringa vulgaris

Suosittu sitkeä koristepensas, jota on aidanteena, suoja- ja muissa pensasryhmissä. Vaalean liilansiniset, tuoksuvat kukat. Valkokukkainen muoto 'Alba'. 2 - 5 m.

Unkarinsyreeni, Syringa josikaea

Kestävä. Aidolla unkarinsyreenillä on tumman sinipunaisen väriset, auenneinakin hieman supussa pysyvät kukat. 2 - 4 m.

Lumipalloheisi, Viburnum opulus 'Pohjan Neito'

Hyvin talvenkestävä. Kauniit pallonpyöreät kukinnot. Sopii yksittäis- ja ryhmäpensaaksi sekä aidanteeksi. 2 - 4 m.

PUISTORUUSUT

Punalehtiruusu, Rosa glauca

Poikkeaa muista ruusuista punavihreitten lehtiensä ja punaisten oksiansa perusteella. Kukat melko pienet ruusunpunaiset. Sopii muiden pensasruusujen lähelle yksittäispensaaksi sekä vaaleata taustaa vasten. 1 - 3 m

Valamonruusu, Rosa 'Splendens'

Suosittu pensasruusu, joka kukkii loistavanpunaisin tuoksuvin kukin. Hyvä talvenkestävyys. 1,5 - 2 m.

Persiankeltaruusu, Rosa foetida 'Persiana'

Kerrannaiset, kullankeltaiset kukat. Yksittäispensaaksi tai pensasryhmään avoimelle paikalle. 1,4 - 1,7 m.

Juhannusruusu, Rosa spinosissima 'Plena'

Tiheäkasvuinen, ohutoksainen ja piikkinen pensas. Valkoiset, voimakastuoksuiset kerratut kukat. 1 - 1,8 m.

Morsionruusu, Rosa spinosissima 'Juhannusmorsian'

Avautuessaan punertava tuoksuva kukka haalistuu lähes valkoiseksi. Kapea, tanakka pensas. 1 - 1,8 m.

Suviruusu, Rosa 'Poppius'

Siirottavahaarainen pensas. Kukki hieman myöhemmin kuin juhannusruusu. Kerratut vaaleanpunaiset tuoksuvat kukat. 1 - 1,5 m.

Kurtturuusu, Rosa rugosa

Kestävä, kasvupaikkansa suhteen vaatimaton ruusu. Punaiset tuoksuvat kukat. Sopii niin pensasryhmiin kuin aidanteeksi. 0,5 - 1,5 m.

Valkokurtturuusu, Rosa rugosa f. alba

Kestävä, valkoinen kurtturuusu, vaatimaton. 1 - 1,5 m.

Hansaruusu, Rosa 'Hansa'

Kurttulehtiruusun kerrannaiskukkainen lajike. Kukkien väri karmiininpunainen. 1 - 1,5 m.

Neilikkaruusu, Rosa 'Grootendorst-Ryhmä'

Kukinto monikukkainen, kerrattu kirkkaanpunainen terttu. Kukkii pitkään loppukesällä. 0,7 - 1 m.

Neilikkaruusu, Rosa 'Grootendorst-Ryhmä'

Kukinto vaaleanpunainen. 0,7 - 1 m.

Mustialanruusu, Rosa 'Minette'

Jalomuotiset kukkanuput, suuret, tuoksuvat, vaaleanpunaiset kukat. 1 - 1,5 m.

Harisoninkeltaruusu, Rosa 'Harison's Yellow'

Vaaleankeltainen kukinto. 0,5 - 1,5 m.

KÖYNNÖSKASVIT

Köynnöskasveja käytetään nykyään liian vähän. Niiden avulla saadaan puutarhaan tervetullutta rehevyyttä. Köynnöksiä voidaan käyttää niin seinustalla, aidan päälle kipuavina, oleskelupaikan vierellä säleikössä tai puunjuurella kasvavina. Jalokärhöt ja köynnösrusut istutetaan 10- 20 cm entistä syvempään. Kasvualustan pinnalle, kuten köynnöksen tyvellekin, kasataan hiekkaa. Savisilla mailla istutuskuoppa sala-ojitetaan.

Kiinanlaikkuköynnös, Actinidia kolomikta

Lehdet kirjavat, kukat valkoiset. 3 - 5 m.

Lännenpiippuköynnös, *Aristolochia macrophylla*

Komea, massiivinen köynnös. Vaatii voimakkaan ja savipitoisen kasvualustan. Menestyy täysvarjossakin. 4 - 6 m.

Alppikärhö, *Clematis alpina*

Kukkii sinivalkoisin kellomaisin kukin touko-kesäkuussa. Reheväkasvuinen, kestävämpi kuin ja-lökärhöt, mutta vaatii myös vahvan ravinteikkaan kasvualustan. 3 - 4 m.

Loistokärhöt, *Clematis 'Jackmanii - Ryhmä'*, 'Jackmanii' sinivioletti; 'Ville de Lyon', karmiinpunainen, 'President' sininen.

Vaativia. 3 m.

Kiinankeltakärhö, *Clematis tangutica*

Keltainen kukinta heinäkuussa. Koristeelliset siemenhaivenet. 3 - 5 m.

Humala, *Humulus lupulus*

Nopeakasvuinen, yrttimäinen ja kestävä, ei paahteeseen. 4 m.

Köynnöshortensia, *Hydrangea anomala subsp. petiolaris*

Vaatii lämpimän kasvupaikan, puolivarjoa ja hikevän multamaan. Valkoiset kauan säilyvät kukat heinäkuussa. 5 - 10 m.

Tuoksuköynnöskuusama, *Lonicera caprifolium*

Kellanvaaleat tuoksuvat kukat. 2 - 3 m.

Valkokarhunköynnös, *Calystegia sepium subsp. sepium*

(kansan kielessä elämänlanka ja isokierto) Valkokukkainen ja hyvin kestävä. 2 - 3 m.

Imukärhivilliini, Parthenocissus quinquefolia 'Engelmannii'

Hyvä kirkkaanpunainen syysväri. Ei tarvitse tukemista, koska kiinnittyy kärhiensä imukupeilla alustaan.

Säleikkövilliini, Parthenocissus inserta

Hyvä, punainen syysväri. Reheväkasvuinen, tukea vaativa.

Köynnösruusut, Rosa

Loistoköynnösruusut - ryhmä, Rosa 'Flammentanz', tulenpunainen, komea. 2,5 - 3 m.

Loistoköynnösruusut - ryhmä, Rosa 'New Dawn', kerratut vaaleanpunaiset kukat. 3 m.

Suomenköynnösruusut, Rosa 'Pohjantähti', pienet valkoiset puolikerratut kukat. Kestävin. 3 - 5 m.

PUIDEN JA PENSAIDEN ISTUTUS

Puuvartisia kasveja voidaan istuttaa nykyään aina kun maa on sulana. Paras istutuskausi on syksyllä, kun lehdet ovat varisseet. Kevätistutus on suositeltavin aroille kasveille ja Pohjois-Suomessa. Ns. astiataimia käytettäessä voidaan taimia istuttaa myös kesällä. Aina vihreät kasvit, kuten havupuut istutetaan joko keväällä tai loppukesällä.

Taimet istutetaan yleensä samaan syvyyteen, missä ne ovat olleet aikaisemminkin tai hieman syvempään koska maanpinta painuu hieman maan tiivistyessä. Poikkeuksia ovat mm. ryhmäruusut ja jalokärhöt, joilla varttamiskohdan on tultava 15 - 20 cm:n syvyyteen talven kestävyyden varmistamiseksi. Vettä hyvin läpäisevillä sora- ja hiekkapitoisilla kasvupaikoilla istutuksia varten kaivetaan istutuskuopat. Puilla kuoppien koon tulee olla 100 x 100 x 80 cm ja pensaille vähintään 70 x 70 x 50 cm. Ryhmiin istutettaessa kuopan on oltava yhtä laaja kuin istutettavan ryhmän koko.

Pensasaitaa varten kaivetaan yhtenäinen ojanne. Vettä huonosti läpäisevillä savi- ja hiesupitoisilla kasvupaikoilla vaihtoehtoja on kaksi. Jos istutuskuopat kaivetaan, on ne salaajittava ehdottomasti hyvin, muuten kasvit kuolevat syksyllä tai talvella liialliseen kosteuteen tai jääpoltteeseen.

Toinen vaihtoehto on jättää istutuskuopat kaivamatta. Tällöin on meneteltävä seuraavalla tavalla:

- kasvupaikalla olevaa perusmaata parannetaan karkealla hiekalla tai kuorihumuksella
- maanparannusaineet (karkea hiekka tai kuorihumus) sekoitetaan hyvin perusmaan kanssa
- jo pohjamaan muotoilulla varmistetaan se, että liiallinen vesi pääsee kaikissa olosuhteissa esteettä poistumaan juuristoalueelta; paikalle tuotu kasvualusta eli multa muotoillaan loiviksi harjuiksi, joihin taimet istutetaan.

Savi- ja hiesumailla kannattaa lisäksi pitäytyä niissä lajeissa, jotka suosivat kosteahkoja kasvupaikkoja.

PUIDEN JA PENSAIDEN HOITO

Hoidon tarve määrätään jo suunnitteluvaiheessa. Mitä paremmin kasvupaikalle sopivat puut ja pensaat on onnistuttu löytämään, sitä vähemmällä hoidolla selvittää myöhemmin. Kun puut ja pensaat on istutettu huolellisesti, onnistuu kasvuun lähtö yleensä hyvin. Kastelusta on muistettava huolehtia alkukevään kuivuuden vuoksi. Lannoitusta ei saa unohtaa, vaikka puut olisivat jo isoja ja pensaat täysi kasvuissa. Kaikenlaiset karikkeet ovat maan kasvukunnolle tärkeitä kastematojen ravintoa ja nurmikon leikkuujätteet ja maahan varisleet lehdet pitäisi jättää ainakin pensasryhmiin ja puutarhan laitaosiin. Puiden ja pensaiden talvisuojausta ei saa unohtaa. Arkoja kasveja voidaan suojata maanpinnan katteilla. Kalkituksesta on huolehdittava myös puiden ja pensaiden osalta.

Puiden ja pensaiden leikkaustarve vaihtelee suuresti eri lajeilla. Puita joudutaan leikkaamaan ja poistamaan isoja oksia. Leikkausta ei saa tehdä aivan rungon myötäisesti, eikä myöskään saa jättää mitään tappia, josta puuta lahottavat sienet pääsevät helposti puuhun. Haavakohdat voi sivellä haavanhoitoaineella, vaikkakaan niiden tarpeellisuudesta ei olla varmoja. Puita ei saisi leikata, ellei leikkaamiseen ole jokin syy. Ainoastaan tarhaomenapuita on leikattava säännöllisesti, mutta ei yleensä koristepuita. Poikkeuksena ovat kadunvarsipuina käytetyt puistolehmut.

Pensaita on leikattava säännöllisesti. Vanhoja ja raihnaisia oksia poistaen muutaman vuoden välein, jotta ne kukkisivat kauniisti ja runsaasti. Pensaita leikattaessa on tiedettävä eri pensaslajien leikkaustarve. On pensaita, joita ei tarvitse leikata normaalisti lainkaan, ellei leikkaamiseen ole erityistä syytä, esim. orapihlajat ja hernepensaat. Kun niitä käytetään leikattuina pensasaitoina, niitä leikataan voimakkaasti vuosittain. Ne pensaat, joihin kukat kehittyvät saman vuoden versoihin, voidaan leikata voimakkaasti vaikka joka kevät, esim. pallohortensia ja ruusuangervo. Jos halutaan voimakkaita versoja esim. koralli- tai keltaoksanukasta, pajuista, syyshortensiasta tai seljoista, ne voidaan lyhentää keväisin niin että oksan tynkiin edellisen vuoden versoihin jää muutama silmu.

RYHMÄRUUSUT

Ryhmäruusuilla tarkoitetaan matalia, pitkälle jalostettuja, pitkään kukkivia ruusuja. Kasvattaminen onnistuu parhaiten, kun niille valmistellaan hyvät kasvuolot. Ne vaativat peruslannoituksen keväisin ja säännöllisiä lisälannoituksia kesän aikana. Lisäksi tarvitaan kastelua kuivina kausina, leikkausta keväällä ennen kasvuun lähtöä sekä kukkineiden versojen poistoa kasvukauden aikana. Syksyllä niitä voidaan monenlaisin toimin suojata ja parantaa niiden valmiuksia selvitä talvesta. Viihtymisen kaikkein tärkein taie on kuitenkin kasvualustan laatu. Talvisuojaus haavuilla tai pakkaspeitteellä on suositeltavaa.

Kasvualusta

Lhanteellisin kasvualusta on syvämultainen (50 - 60 cm) ja kuohkea rinnemaa, jossa on joko hiekkaa tai moreenia. Savimailla on tehtävä salaojitus pohjalle.

Istutus

Ryhmäruusut on istutettava niin syvään, että vartekohta tulee 15 cm maanpinnan alle. Huomioitava on myös se, että maanpinta laskee saman verran parin vuoden aikana. On eduksi, kun koko ruusupenkki on noin 10 cm korkeampi kuin sitä ympäröivä maa. Ryhmäruusut istutetaan keväällä. Ennen istutusta taimien juuria joudutaan usein lyhentämään. Ruusujen juuriosa upotetaan muutamaksi tunniksi veteen ennen istutusta.

Suosittelavimpia ryhmäruusulajikkeita

PIENIKUKALLISIA, TERTTURUUSUJA:

Europeana, Tummanpunainen, hyvin runsas kukinta. Terve ja kestävä. Punertava lehdistö. 60 cm.

Goldmarie, Keltakukkainen tertturuusu. Kukat kullankeltaisia, tiheästi kerrottuja. Voimakaskasvuinen. 60 cm.

Nina Weibull, Tummanpunainen tertturuusu. Hyvin runsaasti kukkiva. Pystykasvuinen ja terve. Tummanvihreä lehdistö. 60 cm.

Schneewittchen, Valkokukkainen, puolikerrannainen lajike. Kauniin kiiltävä lehdistö. Voimakkaasti pensastava. Hyvä talvenkestävyys. 100 cm.

ISOKUKALLISIA:

Hanne, Tuoksuvat, tummanpunaiset kukat. 70 cm.

Peace, Suuret, keltaiset kukat. 70 cm.

Queen Elizabeth, Vanha, ruusunpunainen, isokukkainen ruusu. Kukat pitkävartisia ja kaunismuotoisia. Kestävä ja runsaasti kukkiva. 80 cm.

PERENNAT

ELI RUOHOVARTISET, MONIVUOTISET KORISTEKASVIT

Kauniimpaa kukkaistutusta kuin onnistunut perennaryhmä saa hakea. On varottava kuitenkin tekemästä perennaryhmästä sekaista. Samaa lajia istutetaan vähintään kolme kappaletta yhteen kohtaan, ellei kysymyksessä ole erityisen kookas laji. Vierekkäiset värit valitaan toisiinsa sopiviksi. Monivuotiset kukat menestyvät hyvin, jos niillä on hyvin ojitettu kasvupaikka ja sopiva kasvualusta. Niitä voidaan istuttaa sekä keväällä että loppukesästä.

Keväisin kuohkeutetaan taimien väliin jäävä alue, rikkaruohot kitketään ja maa lannoitetaan. Maanpinta on hyvä peittää noin 5 cm kerroksella esim. kasvuturvetta tai kuorihumusta. Se säilyttää kosteuden maassa ja estää rikkaruohoja kasvamasta.

Syksyllä ei ole välttämätöntä leikata kuihtuneita kukkavarsia pois, vaan vasta keväällä. Useimmat perennat on tarpeen jakaa 3 - 5 vuoden kuluttua. Jotkut perennoista haluavat kasvaa samalla paikalla vuosikausia, esim. pioni.

Perennoja käytetään paljon myös kesäkukkien kanssa samassa ryhmässä samoin kuin maanpeitekasveina. Vedessä ja veden äärellä, yksittäiskasveina, varjokasveina, altaissa, ikivihreiden kasvien kanssa, kivikkoryhminä, tuoksuvana puutarhana ja yrттitarhana.

Suurin osa meillä viljeltävistä perennalajeista on tullut Suomeen muualta. Suomalaisilla maatiaisperennoilla tarkoitetaan niitä vanhoja perennakantoja, joita viljeltiin täällä kuluvan vuosisadan alussa. Ne ovat joko luonnonlajeja tai korkeintaan hyvin vähän jalostettuja. Ne kestävät talven kylmyyden ja vaativat vain vähän huolenpitoa. Lisäksi ne historiansa kautta liittävät meidät eurooppalaiseen kulttuuriperintöön.

Punakärsämö, *Achillea millefolium* Kirschkönigin

Punaiset kukinnot. Kukinta heinä - elokuu. 60 cm. Kuivalle tai puolikostealle ja aurinkoiselle paikalle.

Tarhaukonhattu, *Aconitum x stoeckianum*

Tummansininen leikkokukka. Kuivalle tai kostealle, aurinkoon tai puolivarjoon. Kukinta heinä - lokakuu. Myrkyllinen. 80 - 120 cm.

Aitoukonhattu, *Aconitum napellus* subsp. *lusitanicum*

Hyvin edellisen tyyppinen. 80 - 100 cm.

Rönsyakankaali, *Ajuca reptans*

Punertava lehtinen, rönsyilevä, hyvä mattokasvi. Kukinta touko - kesäkuu. Kuivalle tai puolikostealle, aurinkoon tai puolivarjoon. 20 cm.

Jaloakileija, *Aquilegia Cultorum* - ryhmä

Kukat isot eriväriset. Kukinta kesä - heinäkuu. Aurinkoon tai puolivarjoon. 70 cm.

Lehtoakileija, *Aquilegia vulgaris*

Sininen luonnonkasvi. Kuten edellinen. Kosteaan ja kasvaa myös varjossa. 70 cm.

Isotöytäangervo, *Aruncus dioicus*

Kermanvalkoinen yksittäis- ja peitekasvi kosteahkoille paikoille. Kukinta heinä - elokuu. Aurinkoon ja puolivarjoon. 150 cm.

Elokuunasteri, *Aster amellus*

Kukat syreeninsiniset tai roosat. Kuivahkoille paikoille. Aurinkoon ja puolivarjoon. Kukinta elo - syyskuu. 30 - 50 cm.

Tarhajaloangervo, *Astilbe Arendsii* - ryhmä

Kaikki jaloangervot viihtyvät parhaiten tuoreessa, multavassa, mutta läpäisevässä maassa, sekä puolivarjossa. Kukinta heinä - syyskuu.

- **Fanal**, 40 - 50 cm, melko tummanpunainen, punertavat lehdet. Kukinta heinäkuu.
- **Bremen**, 40 - 50 cm, tumma rosa, kiiltävälehtinen. Kukinta heinä - elokuu.
- **Rheinland**, 50 - 60 cm, tumma rosa. Kukinta elokuussa.
- **Amethyst**, 60 - 80 cm, lila, kaunis lehdistö. Kukinta elokuusta alkaen.
- **Brautschleier**, 60 - 70 cm, lumivalkoinen, riippuvakukkainen, paras. Kukinta elokuussa.
- **Irrlicht**, 50 - 60 cm, valkoinen, hyvin suurikukintoinen, rehevä. Kukinta heinäkuussa.

Japaninjaloangervo, *Astilbe Japonica* - ryhmä

- **Montgomery**, 50 - 60 cm, tummanpunainen, suurikukkainen, parhaita. Kukinta elokuu.

Herttavuorenkilpi, *Bergenia cordifolia*

Suuret ikivihreät lehdet. Vaaleanpunaiset tai punaiset kukat touko - kesäkuussa. Vaatimaton. 40 cm.

Peurankello, *Campanula glomerata*

Tummanliilat kukat heinäkuussa. Sopii mm. luonnonniityille ja luonnonpuutarhoihin. 40 - 60 cm.

Hopeahärkki, *Cerastium tomentosum*

Valkokukkainen, hopeinen lehdistö, mattomainen. Kukinta kesä - heinäkuu. 10 - 20 cm.

Punapietaryrtti(Punapäivänkakkara), *Tanacetum coccineum*

Pitkävartiset ruusunpunaiset tai punaiset kukat kesä - heinäkuussa. Leikattava kukinnan jälkeen. 50 - 80 cm.

Ahopäivänkakkara, *Leucanthemum vulgare*

Valkoinen, kova kukkimaan. Kukinta kesä - elokuu. 70 cm.

Isopäivänkakkara, *Leucanthemum x superbum 'Polaris'*

Valkoinen, kuivahkoille aurinkoisille paikoille. Kukinta heinä - elokuu. Hyvä leikkokukka. 70 - 90 cm.

Kielo, *Convallaria majalis*

Kukkii valkoisin tuoksuvin kukin touko - kesäkuussa. Kosteiden lehtojen kasvi, hyvin myrkyllinen, istutus elo - syyskuussa. 20 cm.

Jaloritarinkannus, *Delphinium Elatum* - Ryhmä 'Black Night'

Sinisävvyiset kukat heinä - elokuussa. Leikataan kukinnan jälkeen. Tuettava. Vettäläpäisevä maa. Aurinkoiselle paikalle. 150 cm.

Jaloritarinkannus, *Delphinium Pacifig* - Ryhmä 'Galahad'

Puhtaanvalkoinen. Muuten samat kuin edellisellä.

Mooseksen palavapensas, *Dictamnus albus*

Komea yksittäiskasvi. Ruusunpunaiset tai valkoiset kukat kesäkuussa. Kasvin haihduttamat eeeriset öljyt voivat aiheuttaa palovammoja. 100 cm.

Kevätvuohenjuuri, *Doronicum orientale*

Keltaiset kukat touko - kesäkuussa. Kestävä, vaatimaton. Aurinkoon ja puolivarjoon. 50 cm.

Tuoksukurjenpolvi, *Geranium macrorrhizum*

Roosat kukat kesä - heinäkuussa. Sopii hyvin maanpeittäväksi aluskasvustoksi. Varjoisaan ja kuivaan kasvupaikkaan. Tuoksuu voimakkaasti koskettaessa. 20 - 40 cm.

Keltapeippi, *Lamium galeobdolon*

Keltaiset kukat kesäkuussa. Hopeatäpläiset lehdet, parhaita maanpeitekasveja puolivarjoon tai varjoon. 20 cm.

Kultatyräkki, *Euphorbia polychroma*

Kaunis pensasmainen kasvutapa. Vaaleanvihreä lehdistö joka syksyisin muuttuu punakeltaiseksi. Keltaiset verholehdet touko - kesäkuussa. Vaatimaton. 50 cm.

Rusopäivänlilja, *Hemerocallis fulva*

Voimakaskasvuinen, liuskamainen lehdistö, puna- tai oranssin sävyiset kukat heinäsyyskuussa. Leikkokukka. 60 - 90 cm.

Korallikeijunkukka, *Heuchera sanguinea*

Kaunis harmaanvihreä mätästävä lehdistö. Punaiset kukat kukkivat pitkään kesä - elokuussa. Jaettava usein. 40 - 60 cm.

Sinikuunlilja, *Hosta sieboldiana*

Koristeellinen rehevä kasvi, sinertävät lehdet. Lilat tai valkoiset kukat heinä - elokuussa. Kuunliljat ovat varjoisten ja puolivarjoisten paikkojen parhaita perennoja. 60 cm.

Siperiankurjenmiekkä, *Iris sibirica*

Pitkät kapeat ruuhoiset lahdet. Kukkii kesä - heinäkuussa. Suosii tuoreita ja kosteita kasvupaikkoja. 60 - 100 cm.

Noropunatähkä, *Liatris spicata*

Tiheä ruuhoainen lehdistö. Tukevat kukkavarret liilanruusunpunaisin kukin heinä - elokuussa. Myös valkoisena. 60 - 90 cm.

Kallionauhus, *Ligularia dentata*

Suuret vihreät tai punertavanvihreät lehdet. Oranssinkeltainen kukinta elo - syyskuussa. Syvämultaiselle ja tuoreelle kasvupaikalle. 100 cm.

Ruskolilja, *Lilium bulbiferum*

Vaatimaton ja kestävin lilja. Kukkii punakeltaisin kukin kesäkuussa. 60 cm.

Suikeroalpi, *Lysimachia nummularia*

Nopeasti leviävä maanpeitekasvi. Runsas kullankeltainen kukinta heinä - elokuussa. 5 cm.

Pohjanrantakukka, *Lythrum salicaria*

Purppuranpunainen suurikukintoinen luonnonkasvi. Kukinta heinä - elokuussa. Kosteille paikoille, sietää myös kuivuutta. 60 - 100 cm.

Lehtokotkansiipi, *Matteuchia struthiopteris*

Rehevä vaaleanvihreä tötterönmuotoinen lehdistö. Kalkkipitoiselle, kosteahkolle paikalle. Varjoon tai puolivarjoon. 100 - 120 cm.

Punaväriminttu, *Monarda didyma*

Leviää nopeasti isoiksi kasvustoiksi. Tukevat varret tuoksuvin lehdin. Kukkii ruusunpunaisin, punaisin tai liiloin kukin heinä - elokuussa. Kuivahkoille paikoille. 60 - 100 cm.

Mirrinminttu, *Nepeta x faassenii*

Harmaanvihreä, voimakastuoksuinen lehdistö. Vaaleansiniset kukat touko - syyskuussa. Kuivahkoille vettäläpäiseville maille. 30 cm.

Kiinanpioni, *Paeonia lactiflora*

Komeita, isokukkaisia ja pensasmaisia kasveja. Tuoreille syvämultaisille kasvupaikoille. Monia nimilajikkeita punaisin, ruusunpunaisin ja valkoisin tuoksuvin kukin. Kukkii kesä - heinäkuussa. 70 - 100 cm.

Tarhapioni, *Paeonia x festiva*

Kukinta juhannuksen tienoilla. Vaatimaton, talvenkestävä ja perinteinen kasvi. Lehdet harmahtavan tummanvihreät. Kukissa ei ole tuoksua. Istutus melko matalaan, juurakko lähelle maan pintaa. 70 cm.

Etelänruttojuuri, *Petasites hybridus*

Suurilehtinen, voimakkaasti leviävä peitekasvi. Kukkii keväällä ennen versomista. Kosteille ja syvämultaisille paikoille. 120 cm.

Kiiltoleimu, *Phlox carolina*

Kiiltävät lehdet. Kukkii valkoisin tai rosan värisin kukin heinä - elokuussa. Aurinkoiselle paikalle. 80 - 120 cm.

Syysleimu, *Phlox paniculata*

Monia erivärisiä ja erikorkuisia nimilajikkeita. Kukinta heinä -syyskuussa. Suuret voimakkaanväriset kukat antavat loistoa syyskesän kukkapenkille. 50 - 100 cm.

Sammalleimu, *Phlox subulata*

Tiheä lehdistö joka leviää mattomaisesti. Monia nimilajikkeita eri punaisine, sinivioletteine ja valkoisine kukkineen kukkii touko - kesäkuussa. 15 cm.

Pihaesikko, *Primula x pubescens*

Nahkeat ja harmahtavat lehdet ruusukkeissa. Kukkii roosan värisin kukin kesäkuussa. Kivikkokasvi, aurinkoon tai puolivarjoon. 20 cm.

Tarhakylmäkukka, *Pulsatilla vulgaris* subsp. *vulgaris*

Harmaanvihreät, kapealiuskaiset, nukkaiset lehdet. Sinililat kukat huhti - toukokuussa. Kivikkokasvi, aurinkoon tai puolivarjoon. 30 cm.

Punakoristeraparperi, *Rheum palmatum* v. *tanguticum*

Isot liuskaiset lehdet, yksittäiskasvi. Kukkii kermankeltaisin, myös ruusunpunaisin kukin. Yksittäiskasvi. Kosteaan ja aurinkoisesta lievästi varjoisaan. 200 cm.

Sormivaleangervo, *Rodgersia aesculifolia*

Rehevä yksittäiskasvi. Kukkii valkoisin kukin kesäkuussa. Kosteaan ja puolivarjoisesta varjoisaan. 100 cm.

Loistosalvia, *Salvia x sylvestris*

Tiheä kasvusto. Sinililat kukat kesä - syyskuussa. Nimilajikkeilla vaihtelee korkeus ja värisävy. Leikataan kukinnan jälkeen. 40 cm.

Varjorikko, *Saxifraga umbrosa*

Ikivihreä lehdistö sammalvihrein ruusukkein. Hennot ruusunpunaiset kukinnot kesä- heinäkuussa. Vaatimaton. Puolivarjosta varjoon. 25 cm.

Turkestanin maksaruoho, *Sedum ewersii*

Nopeasti leviävä siniharmaa vahamainen lehdistö. Ruusunpunaiset kukinnot heinä - elokuussa. Vaatimaton. 10 cm.

Kaukasianmaksaruoho, *Sedum spurium*

Nopeasti peittävä maanpeitekasvi. Kukkii heinä - elokuussa eri punasävyisin kukin. 15 cm.

Komea maksaruoho, *Sedum 'Herbstfreude'*

Kaunis pallonmuotoinen kasvusto. Tukevat varret harmaanvihreihin lehdin. Punertavat kukat elo - lokakuussa. Pitkä kukinta. 40 cm.

Tarhapiisku, *Solidago Canadensis* - Ryhmä 'Leraft'

Voimakkaat varret. Keltaiset kukinnot elo - syyskuussa. Vaatimaton. 50 cm.

Jalopähkämö, *Stachys macrantha*

Voimakaskasvuinen kasvi. Lilan ruusunpunaiset kukat kesä - heinäkuussa. Runsaskukkainen. Eräs parhaita yksittäis- ja ryhmäperennoja. 50 cm.

Kangasajuruoho, *Thymus serpyllum*

Pienet tummanvihreät tuoksuvat lehdet. Punalilat kukat peittävät kasvin kesä - heinäkuussa. Maanpeitekasvi. Myös valkoisia lajikkeita esiintyy. 5 cm.

Tarhakullero, *Trollius Cultorum* - Ryhmä

Raikkaan vihreä lehdistö. Kukkii pallomaisin kukin touko - kesäkuussa Aurinkoon tai puolivarjoon. 80 - 100 cm.

Pikkutalvio, *Vinca minor*

Ikivihreät, kiiltävät lehdet. Kauniit siniset kukat touko - kesäkuussa. Mainio maanpeitekasvi. Lumisuojuaiselle kasvupaikalle, puolivarjoon tai varjoon. 15 cm.

Sarviorvokki, *Viola cornuta*

Hyvin pitkä kukinta - aika, touko - lokakuu. Keltaisia, valkoisia ja eri sinisiä lajikkeita. Vettäläpäisevä, hiekansekainen ja lumisuojuainen kasvupaikka. 15 - 30 cm.

Rönsyansikka, *Waldsteinia ternata*

Nopeasti leviävä, ikivihreä, kiiltävä lehdistö. Keltaiset kukat touko - kesäkuussa. Mainio maanpeite kasvi. Vaatimaton. 20 cm.

RYHMÄKASVIT

Ryhmäkasvit tuovat eloa ja iloa puutarhaan. Lyhytikäisinä ne tarjoavat tilaisuuden väreillä leikittelyyn ja rohkeisiin kokeiluihin. Kesäkukien laajasta valikoimasta löytyy kukkaloistoa niin valoon, puolivarjoon ja varjoon. Uudet värikkäät ampelikasvit ja köynnökset lisäävät väriloistoa pihoidilla ja parvekkeilla.

Kesäkukien istutus

Kasvutilaa on varattava riittävästi. Reilun kokoisessa ruukussa kasteluvälit pitenevät. Ruukun pohjassa tai sivussa on hyvä olla reikä tai pienistä kivistä tehty salaoja. Kestokasteluruukuissa kasteluvälit ovat pidemmät. Kasvit istutetaan ulos vasta hallanvaaran jälkeen. Useimmat kesäkukat viihtyvät parhaiten puolivarjoisassa paikassa. Istutusmultana käytetään lannoitettuja ja kalkittuja mullan, turpeen ja hiekan seoksia. Multa tiivistetään kevyesti juuripaakun ympärille, jonka jälkeen juuripaakku peitetään ohuella multakerroksella. Kukat kastellaan lopuksi hyvin.

Kastelu ja lannoitus

Kasvukauden aikana kasveja kastellaan aina kun pintamulta kuivahtaa. Liikaa kastelua on varottava viileinä ja pilvisinä jaksoina. Kasveja lannoitetaan viikoittain veteen liukenevilla moniravinlannoitteilla. Istutusvaiheessa on hyvä lisätä multaan kanankakkarakkeita tai muita pitkävaikutteisia lannoitteita. Alkukesän kastelulannoitusta on hyvä silloin vähentää.

Muu hoito

Kasveja voidaan työstää kesän aikana, jos ne kasvavat liian voimakkaasti. Lakastuneet kukat poistetaan siemeniä tuottavista kasveista ja kun ne rumentavat kasvin ulkonäköä. Tarvittaessa kasvit tuetaan ja torjutaan tuholaisten yleistorjunta-aineilla.

Pelargonit, Pelargonium Zonale - Ryhmä

Pelargoni on näyttävä yksin tai ryhmässä ja kukkii runsaimmin aurinkoisilla ja suojaisilla paikoilla. Kerrotut lajikkeet on hyvä istuttaa sateelta suojaisaan paikkaan, mutta yksinkertaiskukkaiset pelargonit menestyvät myös taivasalla ja puolivarjossa. Kuihtuneet kukat poistetaan säännöllisesti. 20 - 50 cm lajikkeen mukaan.

Verenpisarat, Fuchsia Hybrida - Ryhmä

Uskollinen puolivarjon kukkija. Kestää hyvin sadetta. Voimakkaassa tuulessa versot saattavat murtua. Verenpisarasta on olemassa pystykasvuisia, puolittain riippuvia ja täysin riippuvia lajikkeita. 20 - 200 cm lajikkeen mukaan.

Ahkeraliisa, Impatiens walleriana

Pensasmainen kasvutapa, mehevät varret. Kukkii pakkasten tuloon. Kukat valkoiset, vaaleanpunaiset, punaiset, violetit tai kaksiväriset. Kukkii auringosta varjoon. 20 - 50 cm lajikkeen mukaan.

Sateenkaaribalsami, Uudengueanliisa, Impatiens hawkeri lajikkeet

Kukkivat ahkerimmin puolivarjossa. Kukat ovat suuria ja voimakkaan värisiä. Ne sietävät suoraa aurinkoa, mutta paahteessa kasvi kuivuu erittäin helposti. Täysin varjossa kukinta vähenee. Säännöllinen kastelu ja lannoitus ovat tarpeen. Hallanarka. 20 - 30 cm.

Keijunmekko, Rhodochiton atrosanguineum

Kiipeävä köynnöskasvi, ohuet varret, herttamaiset lehdet. Kukkii pakkasten tuloon. Violetit tai vaaleanpunaiset torvimaiset kukat. Kasvin annetaan kuivahtaa kastelujen välillä. Tarvitsee tuen. Aurinkoon. 100 - 300 cm.

Kesäkoiso, Solanum rantonnetii

Pysty, pensasmainen kasvutapa, tummanvihreät lehdet. Vaaleansiniset, tummansiniset tai sinivioletit kukat. Kasteltava säännöllisesti. Tarvitsee tuen, vaatii lämpimän kasvupaikan. Aurinkoon. 100 cm - 200 cm.

Kirjoliisukka, Plectranthus forsteri

Aluksi pysty kasvutapa, kasvaessaan varret alkavat riippua. Sitruunantuoksuissa karvaisissa lehdissä vaaleat reunat. Auringosta puolivarjoon. Sietää kuivuutta. 25 cm.

Kirjotulikruunu, Lantana camara

Pensasmainen kasvutapa, tuoksuvat lehdet. Kukkii kesäkuusta pakkasten tuloon. Valkoiset, keltaiset, vaaleanpunaiset tai lilianväriset, moniväriset kukat. Aurinkoinen kasvupaikka. 30 - 150 cm.

Hopealanka, Leucophyta brownii

Maanmyötäinen kasvutapa, ohuet hopeanväriset varret. Aurinkoon. Sietää kuivuutta. 30 - 75 cm.

Härmesalvia, *Salvia farinacea*

Pysty, tiivis kasvutapa, valkoiset tai violetit varret. Kukkii pakkasten tuloon. Aurinkoon. 30 - 90 cm lajikkeen mukaan.

Tulisalvia, *Salvia splendens*

Pysty kasvutapa. Kukkii kesäkuusta pakkasten tuloon. Valkoiset, punaiset, liljat tai kaksiväriset kukat. Aurinkoon. Kestävä mutta hallanarka. 20 - 60 cm.

Riippalobelia, *Lobelia erinus Pendula* - Ryhmä

Hyvin runsaskukkainen ja kestävä perusröyhmäkasvi, joka sopii hyvin kaikenlaisiin istutuksiin. Lobelia on parhaimmillaan puolivarjossa ja itseään voimakasvuisemman kasvin reunuskasvina. 10 - 20 cm.

Tuoksupielus, *Lobularia maritima*

Nopeakasvuinen valkoinen tai violettii vivahtava reunuskasvi. Ränсистynyt tuoksupielus saadaan kukkimaan uudelleen, jos se latvotaan kasvun puolivälistä. Kukkii parhaiten aurinkoisilla paikoilla. Voimakkaasti tuoksuva. 10 - 25 cm.

Tarhapetunia, *Petunia x hybrida*

Ahkerasti kukkivia petunioita on useita eri lajikkeita. Pienikukkaiset kestävät sadetta paremmin kuin isokukkaiset ja kerrotut lajikkeet. Petunia sietää tilapäistä kuivuutta ja yökylmiä, kunhan sitä kastellaan ja lannoitetaan säännöllisesti. 15 - 30 cm lajikkeen mukaan.

Tarhamarketta, *Argyranthemum Frutescens* - Ryhmä

Kestää jonkin verran hallaa. Säännöllinen kastelu ja lannoitus pitävät kukinnan jatkuvana. Kuituneet kukat on syytä nyppiä pois. 30 - 110 cm lajikkeen mukaan.

Tähtisilmä, Osteospermum Ecklonis - Ryhmä

Tanakka kasvi, pysty kasvutapa. Kukkii pakkasten tuloon. Valkoisten, keltaisten, vaaleanpunaisten tai lilanväristen kukkien sisäpuoli ja ulkopuoli ovat hieman eriväriset. Aurinkoon, kuihtuneiden kukkien poisto pidentää kukinta-aikaa. 25 - 60 cm.

Samettikukat, Tagetes

Loistavat keltaisen ja oranssin sävyissä. Yksinkertaiset lajikkeet kestävät sadetta paremmin ja kukkivat runsaammin kuin kerrotut. 15 - 80 cm lajikkeen mukaan.

Koristetupakka, Nicotiana Sanderæ - Ryhmä

Kukat ovat valko- tai punasävyisiä ja tuoksuvia. Kukkii parhaiten lämmössä ja valossa, varjossa kehittyvät enemmän lehtiä. Vaatii tasaisen kosteuden. 20 - 30 cm lajikkeen mukaan.

Tarhadaalia, Dahlia x hortensis

Daaliat sopivat parhaiten lämpimille ja valoisille/ puolivarjoisille kasvupaikoille, sillä ne eivät siedä lainkaan hallaa. Daaliat tarvitsevat runsaasti vettä ja ravinteita, mutta kestävät huonosti seisovaa vettä. Vanhat kukat on poistettava. 35 - 150 cm lajikkeen mukaan.

Tarhaorvokki, Viola Wittrockiana - Ryhmä

Orvokit istutetaan ulos jo toukokuussa, sillä ne kestävät jopa lieviä yöhalloja. Orvokki vaatii runsasta kastelua, sillä se ränsistyy kuivuudessa. Kasvusto voidaan uudistaa leikkaamalla se lyhyeksi. Kuihtuneet kukat poistetaan siementen muodostumisen ehkäisemiseksi. Sopii myös varjoon. 20 - 25 cm.

Ampelipetunia, Petunia Surfinia- , Sanguna - Ryhmä

Runsaskukkainen ampelikukka ja sopii parhaiten puolivarjoisille kasvupaikoille ja suojaa kovalta tuulelta. Kasvi tarvitsee reilun kokoisen ruukun. Veden ja ravinteiden kulutus on melko suuri. Vanhat kukat on hyvä poistaa. Kasvia voidaan tuuhentaa ty pistämällä pi-simpiä versoja. 20 - 25 cm.

Neitobegonia (Karjalanneito), Begonia Pendula - Ryhmä

Perinteinen ampelikasvi, joka viihtyy parhaiten puolivarjossa ja sateelta sekä tuulelta suojassa. Kukkii kauniisti myös aurinkoisilla paikoilla, mutta silloin kasvia on kasteltava usein. 20 - 60 cm lajikkeen mukaan.

Kesäbegonia, *Begonia Semperflorens* - Ryhmä

Pensasmainen kasvutapa, kiiltävät tummanvihreät, purppuran- tai pronssinväriset lehdet. Kukkii yksinkertaisin tai kerrannaisin kukin koko kesän. Hallanarka. 20 - 70 cm lajikkeen mukaan.

Pitsikaulus, *Brachyscome multifida*

Mattomainen kasvutapa, hienoliuskaiset lehdet. Kukkii kesäkuusta pakkasten tuloon vaaleanpunaisin, sinisin, valkoisin tai lilianvärisiin kukin. Aurinkoinen, suojaisa kasvupaikka. Kasteltava säännöllisesti. 15 - 25 cm.

Riippaverbena, *Verbena speciosa* 'Imagination'

Karvaiset lehdet ja varret. jonkin verran riippuva/mattomainen kasvutapa. Kukkii runsaasti syyskuulle aurinkoisella kasvupaikalla. Sietää kuivuutta. Kuihtuneiden kukkien poistaminen pidentää kukintaa. 20 - 30 cm lajikkeen mukaan.

Siniviuhka, *Scaevola aemula*

Kasvi kukkii runsaimmin aurinkoisilla kasvupaikoilla, jolloin se tarvitsee runsaan kastelun ja lannoituksen. Kasvi kestää hyvin tuulta ja sadetta. Kukat ovat sinililan väriset. Kukinta kestää myöhäiseen syksyyn asti. 15 - 50 cm lajikkeen mukaan.

Sirokesäkynttilä, *Gaura lindheimeri*

Pysty kasvutapa, suikeat lehdet. Kukkii heinäkuusta pakkasten tuloon, Auringosta, puolivarjoon. Sietää kuivuutta. 100 cm.

Hopeakäpälä, *Helichrysum petiolare*

Riippuva, mattomainen kasvitapa. Pienet harmaat lehdet. Auringosta puolivarjoon. Sietää kuivuutta. 60 cm.

Hopeavillakko, *Senecio cineraria*

Mätästävä kasvitapa, kauniit hopeanharmaat, enemmän tai vähemmän liuskaiset lehdet. Sietää kuivuutta. Auringosta puolivarjoon. 20 - 35 cm lajikkeen mukaan.

Hopeavitja, *Dichondra argentea* 'Silver Falls'

Suikertava/riippuva kasvitapa, metrinmittaiset varret ja pienet munuaismaiset lehdet. Tiheä ja rehevä. Kestää kuivuutta. Auringosta puolivarjoon. 10 - 100 cm.

Lumihutale, *Sutera cordata* 'Snowflake'

Riippuva/mattomainen kasvitapa, hieno ampelikasvi. Kukkii runsaasti keväästä pakkasten tuloon. Kukat valkoiset, vaaleanpunaiset, siniliilat tai violetinväriset. 10 - 25 cm lajikkeen mukaan.

Mustasilmäsusanna, *Thunbergia alata*

Nopeakasvuinen köynnöskasvi. Kukkii oranssinvärisiin, keltaisiin, vaaleanpunaisiin tai kermanvalkoisiin kukin syyskuulle. Auringosta puolivarjoon, sietää kuivuutta. 100 - 200 cm.

Isoköynnöskrassi, *Tropaeolum majus*

Nopeakasvuinen, köynnöstävä/maanmyötäinen tai pensasmainen kasvitapa lajikkeen mukaan. Kukkii pakkasten tuloon keltaisiin, oranssin tai punaisiin kukin. Aurinkoon, puolivarjoon. 30 - 200 cm.

VIERASLAJIT

Vieraslajeiksi kutsutaan lajeja, jotka ovat ihmisen toiminnan seurauksena ylittäneet luontaiset leviämiseensä. Osa vieraslajeista aiheuttaa mittavia haittoja esim. levittämällä tauteja, muuttamalla elinympäristöä muille lajeille sopimattomaksi tai syrjäyttämällä alkuperäisiä lajeja.

Jättiputki, jättipalsami, lupiini ja kurturuusu ovat esimerkkejä helposti leviävistä lajeista, jotka aiheuttavat vahinkoa levitessään luontoon. Lajeille yhteinen piirre on kotimaisten lajien elintilan valtaaminen ja kokonaisten luontotyyppien muuttaminen. Lehdot, niityt ja rannat menettävät monimuotoisen kasviston ja eläimistön yhden ainoan kilpailukykyisen ja usein isokokoisen lajin vallatessa elinalueen. Jättiputki on ihmiselle lisäksi terveyshaitta. Lajien torjunta on tärkeää ennen kuin ne valtaavat lisää elintilaa. Jos kasvit saavat vahvan jalansijan, niiden torjunta on vaikeampaa ja kalliimpaa.

Suomessa kasvaa kolme haitallista, vierasta jättiputkilajia: **kaukasianjättiputki** (*Heracleum mantegazzianum*), **persianjättiputki** (*H. persicum*) ja **armenianjättiputki** (*H. sosnowskii*). Ne leviävät helposti puutarhojen ulkopuolelle. Tiheissä jättiputkikasvustoissa ei kasva mikään muu kasvilaji. Jättiputkea on tuotu Suomeen koristekasviksi komean kukintonsa ja kokonsa vuoksi. Jättiputken kasvineste aiheuttaa ihmisen iholla palovamman kaltaisia vammoja reagoidessaan auringonvalon kanssa. Herkät ihmiset voivat saada hengenahdistusta ja allergisia oireita jo kasvuston lähellä oleskelusta. Tontin valloittanut jättiputki alentaa kiinteistöjen arvoa ja vanhoissa kulttuuri- maisemissa sitä voi pitää myös maisemallisena haittana.

Jättiputket on helpointa torjua toukokuun alkupuolella, kun kasvit ovat vielä pieniä. Yksittäisiä yksilöitä voi torjua mekaanisesti katkaisemalla pääjuuri pistolapiolla 10–20 cm syvyydestä. Käsin kitkemällä voi poistaa vielä hentojuurisia ensimmäisen vuoden taimia. Katkaisemalla kukinto estetään uusien siementen kehittyminen. Kasvuston voi peittää mustalla, paksulla, valoa läpäisemättömällä muovilla, kuten katemuovilla.

Komealupiini (*Lupinus polyphyllus*) on laji, joka syrjäyttää alkuperäisiä lajeja, kuten niittykasveja ja haittaa niillä eläviä hyönteisiä. Lupiini rehevöittää maaperää sitomalla tyypeä ilmasta juurinystyröidensä bakteerien avulla. Rehevöityminen heikentää alkupe- räisten, köyhässä maaperässä kasvavien niittykasvien elinmahdollisuuksia. Lupiini on myrkyllinen.

Lupiinin hävittäminen vaatii pitkäjänteisyyttä, torjuntatyö vie vuosia. Kotipuutarhassa lupiinin kukinnot kannattaa leikata pois heti kukkimisen jälkeen, ennen siementen kypsymistä. Laajoja lupiinikasvustoja voi pitää kurissa niittämällä. Niittojäte tulee korjata pois maaperän liiallisen rehevöitymisen välttämiseksi. Silloin kun lupiineja on vähän, kannattaa ne kaivaa yksitellen juurineen ylös maasta.

Jättipalsami (*Impatiens glandulifera*) on Suomen luontoon puutarhoista levinnyt haitallinen vieraslaji. Luontoon levitessään se valtaa kasvualaa tukahduttaen kaiken muun kasvillisuuden. Suomessa jättipalsami kasvaa usein asutuksen läheisyydessä, koska se on alun perin tuotu koristeksi ja mehiläiskasviksi puutarhoihin. Pihoilta se kulkeutuu edelleen sopiviin kasvupaikkoihin, mm. tunkioille, rannoille ja ruovikoihin. Monet kasvustot ovat saaneet alkunsa, kun puutarhajätteitä on kuljetettu luontoon tonttien ulkopuolelle. Koska jättipalsami uudistuu vain siemenistä, uusia siemeniä ei saa päästää muodostumaan. Pienet jättipalsamikasvustot on helppo hävittää kitkemällä kasvit yksitellen pois mahdollisimman varhain, mielellään viimeistään kukinta-aikana, ennen siementen kypsymistä. Kitkeminen kannattaa toistaa kolme kertaa kesän aikana ja varmistaa vielä seuraavana vuonna. Siemenet sinkoutuvat ympäristöön jopa seitsemän metrin päähän. Laajat kasvustot kannattaa niittää. Maasta juurineen kitketyt jättipalsami saattaa jatkaa elämäänsä etenkin kosteilla paikoilla. Jos kasvin katkaisee, se kasvattaa hanakasti uusia versoja. Myös kitketyt ja maahan tai kompostiin jätetyt versot voivat jatkaa elämäänsä kukkien ja siemeniä muodostaen.

Espanjansiruetana (*Arion lusitanicus*) on vieraslaji, joka voi aiheuttaa suuria tuhoja kotipuutarhoissa ja viljelyksillä. Useimmissa tapauksissa etananleviäminen on mahdollista torjua melko pienin toimenpitein. Espanjansiruetanalle kelpaa puutarhojen monenlainen ravinto. Se syö koriste- ja hyötykasvien lehtiä, kukkia ja sipuleita. Espanjansiruetanat kerätään ja tapetaan katkaisemalla tai pudottamalla kiehuvaan veteen. Tehokkainta se on keväällä ennen kuin talvehtineet yksilöt ehtivät munia.

Hyödyllistä tietoa lisää:

www.ymparisto.fi/vieraslajit

PUUTARHAJÄTTEET

Puutarhajätteet saa viedä risujen ja haravointijätteiden keräyspaikalle Melttiin Karjakadun päähän. Puhtaat risut ja oksat voi viedä niille osoitettuun paikkaan. Samalla alueella on osoitettu paikka lehdille ym. puhtaalle haravointijätteelle. Melttiin ei saa viedä kantoja, eikä muutakaan asiaan kuulumatonta esim. rakennusjätettä, omenia tai muutakaan rotille kelpavaa jätettä.

NURMIKKO

Nurmikko on monestakin syystä tarpeellinen. Joillekin nurmikko tarjoaa ennen kaikkea sopivan paikan leikkeihin, peleihin ja urheiluun. Toisten mielestä hyvin hoidettu nurmikko on puutarhan paras koriste. Hoidetun nurmikon vastakohta on luonnonniitty. Erilaisista tarpeista johtuu, että nurmikko on perustettava ja sitä on hoidettava tarpeita vastaavasti.

Piennurmikon perustaminen

Ensimmäiseksi on raivattava lähelle maanpintaa jäävät kivet ja kannot pois. Pohjamaa tasataan samaan viettävyyteen kuin valmiissa nurmikossa (ei saa jäädä vesipainanteita).

Pintakerros/ Multakerros

Karkeilla kivennäismailla (hiekkä ja sora) on hyvä levittää (sekoittaa) savimultaa n. 10 cm:n kerros ennen pintakerrokseksi levitettävää multakerrosta (tai kompostimultaa) 15 - 20 cm:n kerros. Lannoitus (esim. Typpirikas Y -lannos 6 - 8 kg/a) ja kalkitus (esim. dolomiittikalkki 40 - 50 kg/a) ennen jyrsimistä. Pintakerros tasataan haravoimalla tai koneella, ja jyrätään/tiivistetään niin tiiviiksi, että se kestää liikkumisen. Tiivistämisen jälkeen syntyneet painumat tasoitetaan niin, että "vesikuoppia" ei jää. Tiivistämisessä käytetään esim. verkkojyrää.

Kylvö

Siemenet kylvetään mielellään hajakylvönä käsin tasaisesti kahteen kertaan. Siemeniä kylvetään 2 - 3 kg/a ja niittynurmikka -valtaisia siemenseoksia käyttäen. Siemenet peitetään kevyesti haravoimalla ja lopuksi suoritetaan jyräys (siemenet saavat paremmin kosteutta).

Istutusaika

Toukokuu-kesäkuun alku (ennen juhannusta) ja elo-syyskuu niin, että siemen ehtii itämään. Kuivina aikoina on huolehdittava kastelusta. Itänyt siemen ei saa päästä kuivumaan.

Ensimmäinen leikkaus

Nurmikko leikataan ensimmäisen kerran 6 - 7 cm:n pituisena niin, että 4 - 5 cm jää ruohonvartta jäljelle. Koko ensimmäisen kesän leikataan normaalia korkeammalta, jotta juuristo vahvistuisi.

Rikkakasvit

Vähenevät leikkuu kertojen tihtyessä.

Nurmikon hoito

Nurmikon hoito määräytyy perustamisen tason ja nurmikon käyttötarkoituksen mukaan.

Kevätkunnostus

Aikaisin keväällä, heti kun nurmi kestää tallesta haravoidaan kulottunut nurmi ja puista tippuneet lehdet ja risut pois. Samalla tehdään myös tarvittavat nurmikon paikkaukset.

Lannoitus

Lannoitus typpipitoisella lannoitteella 5 - 6 kg/a. Lannoitustarpeeseen vaikuttaa kasvupaikan maalaji, nurmikon ikä, nurmikon käyttötarkoitus ja leikkuujätteen määrä, mikä jää pintaan. Kevätlannoitusta pidetään minimivaatimuksena. Lannoitus on suoritettava mahdollisimman aikaisin keväällä typpipitoisella lannoitteella. Syyslannoitus on hyvä tehdä elokuu - syyskuu aikana kalifosforipitoisella syyslannoitteella. Kasvukausi- lannoitus on suositeltavin. Lannoitus 2 - 4 erässä tasaisesti kevästä syksyyn. Kestolannoite levitys tehdään vain 1 - 2 kertaa kesässä.

Kalkitus

Hyvä peruskalkitus riittää n. 10 vuotta. Karkeille maille 25 kg/a ja hienojakoisille ja multamaille 40 - 50 kg/a.

Nurmikon leikkaus

Hyvä nurmikko syntyy vain hoitamalla ja leikkaamalla usein. Käyttötarkoitus määrää sen miten usein leikkaus tehdään. Nurmikko tihenee ja juuristokerros pienenee usein leikattaessa, joten kastelusta ja lannoituksesta on huolehdittava enemmän. Heinälajit kestävät eri lailla leikkausta. Eri nurmirölliit kestävät jopa alle 1 cm leikkuukorkeutta, kun taas niittyurmikan ja punanadan minimikorkeus on 3 - 4 cm. Suositeltavin leikkuukorkeus keväisin on 5 - 6 cm ja kesällä n. 4 cm. Pitkinä poutakausina on nurmi hyvä pitää pidempänä. Leikkuujätteet jätetään tavallisesti nurmikkoon. Häiritsevä, pidempi leikkuujäte korjataan pois haravoimalla, nurmikkoimurilla tai harjalla. Leikkaus suoritetaan yleisimmin vaakatasoleikkurilla. Vaativimmissa kohteissa leikataan kelaleikkurilla. Ja viimeistelyleikkaus hoidetaan joko ruohosaksilla tai siimaleikkurilla.

Nurmikon kastelu

Maaperä ja multakerrosvahvuus vaikuttavat kastelun tarpeeseen. Sopivasti lannoitettu nurmikko kestää kuivuutta paremmin. Kastelu lisää myös lannoitustarvetta. Pienet ympyrä- ja neliösadettimet ja letkukastelu sopivat pienille aloille parhaiten. Automaattiset sadetusjärjestelmät on hyvä asentaa perustamisen yhteydessä. Kastelu on parempi suorittaa aamulla tai illalla (yöllä), jolloin veden haihtuminen on pienempää.

Nurmikon ilmastointi

Tiivistyneet nurmikot on hyvä ilmastoida. Ilmastointi parantaa maan ilmavuutta, veden imeytymistä (lammikot estyvät), ravinteiden pääsyä juurikerrokseen ja juuristokerroksen paksuutta. Suoritus aika on elokuusta syksyyn. Työ voidaan tehdä koneella tai pienet alueet esim. tällä pistäen.

Nurmikon paikkaus

Talvivauriot, tallausvauriot ja mahdolliset kaivuvauriot hoidetaan tarpeen mukaan joko täydennyskylvönä tai nurmi uusitaan.

Nurmen syystyöt

Syyspuhdistuksella varmistetaan talvehtimisen onnistuminen. Lehdet ja roskat haravoidaan, harjataan tai puhalletaan ennen lumen tuloa.

Rikkakasvien torjunta

Rikkakasvit poistetaan tilanteen mukaan. Nurmen laatu ja hoitotaso määräävät mikä on rikkakasvi esim. voikukka tai apila. Yksittäiset rikkakasvit voi kitkeä pois käsin esim. voikkuraudalla. Kemiallinen torjunta suoritetaan hyvän kasvun aikaan, tynnellä säällä asianmukaisesti suojautuen ja torjunta-aineen käsittelyohjeiden mukaisesti.

Sammalen torjunta nurmikolta

Nurmikko on pidettävä hyvässä kasvussa lannoituksen ja leikkauksen avulla, jotta se ei sammaloituisi. Tavallisin torjuntasysteemi on harvota sammu pois, kylvää Puutarhan Y -lannosta tai nurmikkosulfaattia. Paras keino on uusien kasvu kerros.

HISTORIALLISET KOHTEET

VALLIT

Haminan linnoituksen valleja ryhdyttiin rakentamaan Ruotsin vallan aikana, keväällä 1722, kenraali Axel Löwenin suunnitelmien mukaan. Suunnitelma perustui symmetriseen kahdeksankulmaiseen tähtimäiseen perusmuotoon, joista jokainen sakara muodosti linnoituksen rakenteellisen perusyksikön, bastionin. Aivan symmetristä ei linnoituksesta kuitenkaan voitu tehdä, sillä sen sisälle haluttiin rakentaa kaupunki, jolloin linnoituksesta tuli niin iso, että se ei olisi sellaisenaan mahtunut meren ja Kirkkojärven väliselle kannakselle. Tämän vuoksi Kirkkojärven puoleisesta vallirintamasta tingittiin rakentamalla vain polveileva maavalli jyrkän rantatöyrään päälle, suunnilleen siihen missä nykyään kulkee Keskusbastionin takarinne.

Linnoituksen 1700-luvulla rakennettu osa noudatti bastionijärjestelmää, jossa päämuurin taitteista pisti ulospäin takaa avoin viisikulmio, ns. vallinsarvi eli bastioni. Suurin osa tykistöstä sijaitsi bastionin lyhyillä kyljillä, jolloin ampumasuunta oli pitkin vallihautaa. 1800-luvun alussa Kirkkojärven puoleinen vallirintama rakennettiin uudelleen senaikaisen linnoitusjärjestelmän, ns. kaponieerijärjestelmän mukaisesti. Tässä tykistö oli sijoitettu erillisiin vallihautaan rakennettuihin kaponieereihin, vieläpä niiden sisään rakennettuihin tykkikasematteihin eli holveihin. Kahden kaponieerin, Puolikuu I ja 2, väliin rakennettiin suuri Keskusbastioni. Sen kasematit eivät olleet tykistöä varten, sillä niistä puuttuvat ampuma-aukot, vaan ne oli tarkoitettu puhtaasti varastokäyttöön. Myöskään Keskusbastionin päällä ei ollut tykistöasemia vaan ainoastaan ampuma tasanne ja rintasuoja kiväärimiehiä varten. Samassa yhteydessä rakennettiin päälinnoituksen ja Kirkkojärven väliin myös erillinen Nuolilinnake, joka oli ylhäältä avoimella suojakäytävällä yhdistetty päälinnoitukseen. Tämä linnake on aikoinaan sijainnut ympäristössään siten, että sitä kiertävä vallihauta on laskeutunut maaston tasosta alaspäin ja Nuolen ylätaso on siten ollut samassa tasossa ympäristönsä kanssa. Myöhemmin urheilukenttien teon yhteydessä on alueelta poistettu maata ja nykyään Nuolilinnake kohoaa maastosta ylöspäin.

Nuolilinnakkeen vallihautaa kiertää ulkomuuri, jonka sisällä on pitkittäinen käytävä, galleria, monine aukkoineen, joista keskimmäiset on tarkoitettu ampumista varten, ylimmät ruudinsavun poistoa varten ja alimmat raittiin ilman ottoa varten.

LINNOITUSALUEEN HOITO

Linnoituksen aktiivi aikana, ennen vuonna 1835 tapahtunutta lakkauttamista, linnoituslaitteiden kunnosta vastasi venäläinen insinöörikomennuskunta. Sen johdossa oli joukko insinööriupseereita, joilla oli tarpeellinen koulutus arkkitehti- ja rakennesuunnitteluun. Työt toteutettiin palkatun työvoiman turvin, ts. paikalliset kirvesmiehet, muurarit yms. saivat aina tarvittaessa töitä linnoituksesta. Samoin vallien kunnossapito hoidettiin erillisen työryhmän voimin.

Insinöörikomennuskunnan aikana linnoitustyöt olivat hyvin työvoimavaltaisista, sillä ”koneet” rajoittuivat lähinnä nostolaitteisiin, so. kolmi-jalkaan ja väkipöyrään. Tuolloin oli kunnossapitotöissä kuitenkin periaatteena se, että vaurio korjattiin heti sen synnyttyä. Ympäristön aiheuttama rasitus valleille oli myös selvästi nykyistä pienempi jo senkin takia että muiden kuin sotilaiden liikkuminen vallialueella oli hyvin rajoitettua. Vielä senkään jälkeen kun linnoitus oli lakkautettu ja insinöörikomennuskunta poistunut Haminasta ei valleja saanut käyttää vapaasti vaan kaupungilla oli velvollisuus huolehtia niiden kunnosta. Vasta osan linnoituksesta siirryttyä kokonaan kaupungin hallintaan lopetettiin vallien kunnossapito.

1880-luvulta alkaen alettiin uloimpia linnoituslaitteita purkaa kasvavan kaupungin tieltä ja jäljelle jääneetkin osat rappeutuivat hyvin huonoon kuntoon. Vuodesta 1957 on linnoituslaitteita alettu jälleen korjata, jolloin on huomattu, että insinöörikomennuskunnan aikaiset ja nykyiset mahdollisuudet rakentamiseen ja kunnossapitoon ovat hyvin erilaisia. Nykyinen tekniikka mahdollistaa monien töiden tekemisen nopeammin kuin ennen, mutta toisaalta restaurointityö ja linnoituksen rakenne vaatii yhä edelleen runsaasti käsityötä, joka nykyisin on monin verroin kalliimpaa kuin aikaisemmin.

Eräs linnoituksen kunnostamisen perustöistä on ollut kivimuurien korjaus. Muurit on alunperin tehty siten, että niissä on noin yhden kiven paksuinen kova, muurattu pintaosa, jonka taustalla on 2 - 3 metriä paksu lohkarista, pyöreistä kivistä ja kalkkilaastista valettu ydinosa. Vanha kalkkilaasti on osittain kosteuden vaikutuksesta rapautunut pois, jolloin pintakiviä on irronnut ja vauriot ovat nopeasti edenneet ydinmuuriin. Nykyisin ei ole mahdollista pitää yllä jatkuvaa kunnossapitotyömaata. Tämän vuoksi muurienkorjaus tehdään käyttämällä kalkkisementti laastia, joka tällaisessa kohteessa kestää kauemmin kuin nykyiset kalkkilaastit. Täysin huoltovapaa tällainenkaan rakenne ei ole, sillä muurikivien väliin jäävät urat on pidettävä puhtaina puuvartisesta kasvillisuudesta ja erityisesti puiden taimista, jotka kasvaessaan pystyvät työntämään tieltään paksunkin muurin.

Kivimuurin päällä oleva jyrkkä maavalli on eräs linnoituksen kunnossapidon kannalta ongelmallisimmista kohdista. Vallin etuosa on aikoinaan tehty latomalla turvetiiliä vaakasuorina, noin metrin levyisinä kerroksina 45°:een kulmassa. Nykyisin ei kuitenkaan enää saa mistään tarpeellista määrää hyvälaatuista tiivistä turvetta, jolla rinne on aikoinaan ladottu (bastionin yhden pitkän sivun latominen vaatisi noin hehtaarin verran turvetta). Myöhemmin kun valleja ei enää hoidettu, vaan ne kasvoivat pitkää heinikkoa, pensaita ja puita, turvekerros ehti muuttua humukseksi ja paikoin suorastaan pölyksi. Tällöin myös vallin muoto pyöristyi. Ennallistettaessa vallia on jouduttu käyttämään

tätä varten kehitettyä työtapaa, jossa rinteiden pintaan asetetaan puuristikko, joka täytetään humusmaalla, ja tämän päälle levitetään rullaturmi – tämä koostuu 40 cm leveistä ja 250 cm pitkistä nurmikkokaistoista, jotka sidotaan paikoilleen puunauloin. Aikaa myöten puuristikko ja -naulat maatuvat, mutta nurmikko ehtii kasvattaa itselleen tarpeeksi lujan juuriston joka pitää vallin paikoillaan. Tällainen tavallaan keinotekoinen nurmikko ei alkuvuosina saa päästä kuivumaan. Rullanurmen sijasta on kokeiltu myös kylvöä, mutta onnistuakseen näin jyrkässä rinteessä se vaatisi ihanneolosuhteet; lisäksi täyttöhumuksessa olevat rikka ruohot helposti valtaavat koko pinnan. Tällainen nurmi vaatii myös säännöllisen leikkuun, jotta se ei pääse kasvamaan liian pitkäksi. Muussa tapauksessa se rupeaa helposti mätästämään ja päästämään liikaa vettä lävitseen, jolloin hiekkamaa sen alla alkaa syöpyä pois.

Erään ongelman vallirinteessä muodostaa kasvilajisto. Nykyinen rullanurmi sisältää periaatteessa vain kahta lajiketta, eikä vielä nykyäänkään ole Suomesta mahdollista saada tilauksesta haluamaansa seosta kohtuuhintaan. Tähänastiset kokemukset ovat kuitenkin osoittaneet että osa rinteiden vanhasta kasvustosta on tarpeeksi voimakasta pystyäkseen ajan myötä tunkeutumaan uuden nurmen läpi. Vallialueella on kuitenkin lukuisia vanhoja kasvilajeja, ns. linnoituskasveja, jotka ovat ominaisia vain linnoitusalueelle, eivätkä kaikki näistä lajeista pysty kilpailemaan nykyisen rehevöityneen kasvuston kanssa. Jotkut näistä sijaitsivat niillä alueilla, jotka ovat olleet perinpohjaisen muokkauksen alaisiksi. Näiden kohdalla on kokeiltu siirtoistutuksia ja kylvöä tasaisemmille alueille, joiden kasvukerrosta on samalla köyhdytetty sekoittamalla siihen hiekkaa. Osa kasveista on sellaisia lajeja, jotka tulevat esille vasta maan muokkauksen yhteydessä, esim. hullukaali, mutta jotka eivät enää pysty tuottamaan kasvukykyisiä siemeniä, ts. ne häviävät kasvettuaan ”loppuun”.

Maavalleja hoidetaan nykyisin niittämällä rinteet muutaman kerran vuodessa – jyrkät rinteet käytännön syistä useammin kuin tasaisemmat osuudet. Vallialueelle on myös suunniteltu oma hoito-ohjelmansa, jonka puitteissa valleja hoidetaan eri tavalla kuin esim. kaupungin puistoja. Tästä syystä vallien kasvustoa ei pidetä ”tuuman sängellä”, vaan lajisto ja sen kasvuaikataulu määrää pitkälti niiton ajankohdat. Osa valleista on jätetty nurmikoron korjauksen osalta eräänlaiseksi ”reservaattialueeksi”, ts. siellä ei nurmikkoa tulla uusimaan. Tällainen alue on esim. bastioni Hämeenlinna, ruutikellarin ympäristö, jossa vallit ovat varsin hyvin alkuperäisessä muodossaan. Näillä alueilla tyydytään ainoastaan poistamaan pensaikko.

KÄVELYREITIT

Tähtilinnoitus

Tähtimuotoinen linnoitus 1720-luvulta meren rannalla sulkee sisäänsä ympyräkaavaisen kaupungin. Linnoituksen rakentamisen aloittivat ruotsalaiset ja sitä jatkoivat 1740-luvulla venäläiset. Vallit ja bastionit on entisoitu. Alueelle on noussut myös Hamina Bastioni, suurten tapahtumien näyttämö. Kesäisin Bastionissa järjestetään mm. näyttelyitä, konsertteja, teatteriesityksiä ja joka toinen vuosi Hamina Tattoo.

Vallipolku

Historialliseen keskustaankannattaa tutustua kävellen. Ympyräkatujen varsilta löytyvät tunnelmalliset puutalokorttelit, erityyppisiä edustavat kirkko- ja hallintorakennukset sekä laaja puistoalue, joka on osa linnoitusta. Linnoituksessa ja kaupungin historiallisessa keskustassa kiertää Vallipolku, joka on varustettu nuoliopastein ja opastauluin.

OPASTUS

Opastetut retket

Matkailutoimisto välittää opastettuja linja-auto- ja kävelykierroksia kaupungin menneisyyteen ja nykypäivään. Valittavana on esim. erilaisia kaupunkikierroksia lisättynä sisäkohteilla ja opastettuja meriristeilyjä lähisaariin ja itäiselle Suomenlahdelle. Oppaat ovat auktorisoituja matkailuoppaita ja Haminan Seudun Oppaat ry:n jäseniä.

Museot

Kaupunginmuseo

Kadettikoulunkatu 2, p. (05) 7495 242

Kuningas Kustaa III ja keisarinna Katariina II neuvottelivat museorakennuksessa 1783. Museo kertoo tästä tapahtumasta sekä Haminan ja linnoituksen historiasta.

Kauppiaantomuseo

Kasarminkatu 6, p. (05) 7495 244

Museo esittelee vuosisadan alun venäläisvaikutteista kauppiasperinnettä vanhoine puoteineen ja kauppiaan asuntoineen. Viereisessä rakennuksessa on sijainnut Resenkovin rinkelileipomo ja sekatarakauppa.

RUK-museo

Kadettikoulunkatu 9, p. 0299 433920, 0299 433130

Museo esittelee reserviupseerikoulun ja sen oppilaskunnan perinnettä 1920-luvulta alkaen.

Kirkot

Johanneksen kirkko

C. L. Engelin suunnittelema uusklassinen luterilainen kirkko noudattelee kreikkalaisen temppelin muotoja. Paikalla aikaisemmin sijainneessa linnoituksen komendantin virka-asunnossa Venäjää ja Ruotsia edustaneet valtuuskunnat allekirjoittivat Haminan rauhansopimuksen vuonna 1809.

Marian kirkko

Pyhälle Marialle omistettu keskiaikainen kivikirkko, joka on Kymenlaakson vanhin rakennus. C. L. Engel suunnitteli kirkon uusklassisen ulko-osan 1820-luvulla.

Pietari-Paavalin ortodoksinen kirkko

Bysanttilaisia muotoja seurailevan pyörökirkon on mahdollisesti suunnitellut Louis Visconti, jonka käsialaa on myös tunnettu Napoleonin hautamuistomerkki Pariisissa. Kirkon edessä olevasta kellotapulista voi kesälauantaisin kuulla ehtookellojen soiton.

Haminan matkailupalveluista ja -kohteista lisää osoitteesta:

<http://www.visithamina.fi>

LÄHTEITÄ

Kuvat

Anne Repo, Jouko Mäkinen / Haminan kaupunki, Tekninen tuotantokeskus, viheralueiden hoito ja jätehuolto

Ilkka Kaskinen

Haminan kaupunki

Janne Leppänen (kansikuva)

Vanha Rauma. Kaupunkimaisten yhdyskuntien kehittämiskampanja, julk.2 /1982. Helsinki.

Kirjallisuus

Alanko, P.: Koristepuut ja -pensaat. Kotipihan suosituimmat puuvartistet kasvit. 2003. ISBN 951-31-2731-1.

Alanko P., Kahila P.: Ukonhattu ja ahkeraliisa Perinteiset koriste- ja hyötykasvit. 1994. ISBN 951-31-0325-0.

Hämet - Ahti L., Palmen A., Alanko P., Tigersted P.M.A, Marja Koistinen.: Suomen puu- ja pensaskasvio.1992. Dendrologian seura 2.uudistettu painos. ISBN 951-96557-0-0

Kaila, Panu : Kesällä töitä teki maalari Perinteinen ulkomaalaus tänään. 2008. ISBN 978-952-468-170-4.

Kaila, Panu : Kevät toi maalari. Perinteinen ulkomaalaus. 2000. ISBN 951-664-037-0.

Kaila, Panu : Talotohori. Rakentajan pikkujättiläinen. 1999. ISBN 951-0-19420-4.

Kaskinen, Ilkka — Kauppi, Ulla-Riitta : Haminan linnoitus. 1992. ISBN 951-47-6184-7.
(Teos löytyy myös Hamina-Seuran kotisivuilta : <http://www.hamineseura.co> kohdasta 'lisäaineistoa')

Kymenlaakson rakennuskulttuuri. Kymenlaakson seutukaavaliiton julkaisu A:26 1992.

Nuotio, A-K. Viherympäristöliitto ry: Pihan yleinen rakentamistapaohje. 2011. ISSN 1238-8734. ISBN 978-952-5225-61.

Puutarhaliitto, Marttaliitto ry ja Taimistoliitto ry: Kasvata herkkuja palstalla, pihalla ja parvekkeella. Julkaisunumero 355. ISBN 978-951-8942-84-2. ISSN 0355-080X.

Puutarhaliitto/Taimistoviljelijät ry: Pikkupiha-suunnittelu ja kasvivalinnat. Kotipuutarha. Julkaisunumero 360. ISBN 978-951-8942-89-7. ISSN 0355-080X.

Riikonen, A., Suomalainen perennäkäsikirja.2001. ISBN 951-0-25289-1.

Riikonen, A., Vuori, M.: Kesäkukat. 2004. ISBN 951-0-28532-3.

Rinne, Hannu : Perinnemestarin remonttikirja. 2010. ISBN 978-951-0-36493-2.

Rinne, Hannu : Perinnemestarin rintamamiestalo. Kunnostus ja ylläpito. 2013. ISBN 978-951-0-38970-6.

Räty. E., Kotipihan havukasvit 140 ainavihantaa lajiketta. 2006. Puutarhaliiton julkaisunumero 339. Taimistoviljelijät ry. ISSN 0355-080X. ISBN 951-8942-66-8.

Räty. E., Kotipihan köynnökset 100 moni- ja yksivuotista lajiketta. 2007. Puutarhaliiton julkaisunumero 343. Taimistoviljelijät ry. ISSN 0355-080X. ISBN 978-951-8942-70-5.

Räty. E., Kotipihan lehtipuut 100 puuta Suomen oloihin. 2008. Puutarhaliiton julkaisunumero 347. Taimistoviljelijät ry. ISSN 0355-080X, ISBN 978-951-8942-76-7.

Räty. E., Kotipihan pensaat 170 parasta koristepensasta. 2005. Puutarhaliiton julkaisunumero 333. Taimistoviljelijät ry. ISSN 0355-080X. ISBN 951-8942-61-7.

Räty, E.: Kotipihan perennat. Puutarhaliiton julkaisuja nro 354. Taimistoviljelijät ry. 2009. ISSN 0355-080X. ISBN 978-951-8942-83-5.

Räty. E., Kotipihan ruusut 150 viehkeää ruusupensasta. 2006. Puutarhaliiton julkaisunumero 338. Taimistoviljelijät ry. ISSN 0355-080X. ISBN 951-8942-65-X.

Salo U., Salo P.: Pihan perinnekasvit. 2009. ISBN 978-952-492-027-8.

Soini.T., Viherrakentajan käsikirja. 2009. Viherympäristöliiton julkaisu 44. ISSN 1238-8734. ISBN 978-952-5225-47-1.

Suhonen, V.-P. (toim.) : Suomalaiset linnoitukset 1720-luvulta 1850-luvulle. 2011. ISBN 978-952-222-275-6.

Summanen, Eeva (toim.): Luonto linnoituksessa. 2008. ISBN 978-951-616-180-1.

Tajakka.H., Viherrakentamisen yleinen työselostus VRT'II. 2011. Viherympäristöliiton julkaisu 49. ISSN 1238-8734. ISBN 978-952-5225-58-7.

Internetsivustot

<http://www.rakennusperinto.fi>

Ympäristöministeriön ja Museoviraston tuottama sivusto, josta löytyy tietoa paitsi rakennetusta kulttuuriympäristöstä ja sen suojelusta yleensä, myös rakennusten hoidosta ja korjaamisesta.

<http://www.nba.fi/fi/kulttuuriymparisto/rakennusperinto/restaurointi/korjauskortit>

Museoviraston korjauskortit luettavina pdf -tiedostoina (ei tulostettavissa).

<http://www.hometalkoot.fi>

Ympäristöministeriön sivu, jossa on paljon tietoa homeista, miten ne pesiytyvät rakennuksiin ja mitä niille voi tehdä.

Hyödyllisiä nettiosoitteita ovat myös mm.:

- <http://www.ouka.fi/oulu/ppm/pohjois-pohjanmaan-korjausrakentamiskeskus-pora>
- <http://www.korjaustieto.fi> (ympäristöministeriön tuottama sivusto korjausneuvontaan).
- <https://www.suomalaintaimi.fi/>
- <http://www.viljavuuspalvelu.fi>
- <http://puutarhaliitto.fi>
- <http://www.vyl.fi>
- <http://www.taimistoviljelijat.fi/index.php?section=4>
- <http://www.mustila.fi/kasvit>
- <https://www.hyotykasviyhdistys.fi>
- <https://www.maatiainen.fi>
- <https://www.rakentaja.fi/tv/tulosta1573viheraluerakentajat.aspx>
- <https://kasvinsuojeluseura.fi>

Muut

Haminan keskustan suojelukaava ja lähdeaineisto